

Intra-Regional Factors Affecting the Regional Security Arrangements in the South Caucasus

Soroush Shabani Khatibani 

LLM, Regional Studies of Central Asia and the South Caucasus, University of Tehran, Tehran, Iran

Ali Alizadeh* 

Assistant Professor, Department of International Relations, Supreme National Defense University, Tehran, Iran

Introduction

The South Caucasus region—comprising Armenia, Azerbaijan, and Georgia—has long been a focal point of geopolitical tension and instability. The current study aimed to explore the significant intra-regional factors affecting security arrangements in the South Caucasus. It tried to answer the following research question: What are the effects of the most important intra-regional factors on the security arrangements in the South Caucasus?

* Corresponding Author: a_azad46@yahoo.com

How to Cite: Shabani Khatibani, S & Alizadeh, A., (2026), "Intra-Regional Factors Affecting the Regional Security Arrangements in the South Caucasus", *Political Strategic Studies*, Vol. 28, No. 56, 155-198. doi: [10.22054/QPSS.2025.83504.3534](https://doi.org/10.22054/QPSS.2025.83504.3534).

Literature Review

Numerous studies have explored the intra-regional causes influencing the security arrangements in the South Caucasus. For instance, in “The Nagorno-Karabakh Conflict and Security in the Caucasus,” German (2012) identified several key intra-regional factors, including the Nagorno-Karabakh dispute, historical animosity, diverse strategic orientations, and limited cooperation at the state level. Cornell (2017) pointed to persistent territorial conflicts, external threats, and the evolving relationships of South Caucasus republics with regional and great powers as complicating factors for regional security. Chechelashvili (2021) highlights conflict zones, potential for economic cooperation, regional organizations, and the influence of major world powers as intra-regional determinants of security, also noting Georgia’s potential to foster regional stability.

The article “Russian and Turkish Approaches to Security Arrangements in the South Caucasus” (Hoseinzadeh et al., 2018) identified conflict resolution, the development of a multilateral trust regime, and intra-regional economic growth as crucial intra-regional components. In “South Caucasus Security Arrangements: Future Opportunities and Challenges,” Jafarinia et al. (2023) focused on the Karabakh conflict and the economic development of the countries in the region. Moreover, in “On Regional Security Governance Once Again,” Ceccorulli (2016) examined domestic factors and highlighted the Karabakh issue, energy security, and the significant but limited role of private sector actors. The literature converges on a central issue, that is, a relative lack of in-depth focus on the intra-regional

determinants of security arrangements. While these factors are mentioned, the existing literature often fails to elaborate on them, leaving a discernible gap in research.

Materials and Methods

This research employed a descriptive method complemented by qualitative document analysis. Neoclassical realism was used as the theoretical framework. The process began with identifying the main topic areas, followed by selecting relevant documents and categorizing them according to the research questions. Using a bottom-up approach, three main elements with six indicators were developed based on theoretical models. The analysis proceeded in three stages: (1) initial screening, which involved a quick summary of qualitative and quantitative information; (2) intensive reading, dedicated to meticulous examination for extracting key information organized into important elements; and (3) final interpretation, where facts were matched to address the research questions. Relying on library sources and statistical data, the study employed triangulation—combining descriptive analysis with qualitative document analysis—to ensure the reliability and validity of findings.

Results and Discussion

The regional power structure was examined through two primary indicators, namely the distribution of power among the three republics and the level of regional polarization. According to the results, the distribution of power among Armenia, Azerbaijan, and Georgia is inherently asymmetrical, driven by significant disparities in both hard power (military capacity) and soft power (economic capacity). This imbalance has yielded two critical security outcomes. First, dominant states—such as Azerbaijan in its conflict with Armenia, or separatist

actors in Georgia—possess a higher probability of success, which incentivizes them to initiate conflicts. Second, weaker states often seek to restore equilibrium by forging alliances with external powers, thereby embedding regional disputes within the geopolitical rivalries of extra-regional actors. Regarding polarization, the analysis highlighted the divergent foreign policy orientations of the three states: Georgia's pro-Western tendency, Armenia's alignment with Russia, and Azerbaijan's more balanced approach. Consequently, no single internal or external actor has managed to incentivize the South Caucasian states to adopt a bandwagoning policy, which remains the primary mechanism that could otherwise reduce uncertainty and enhance stability in the region.

The economic factors shaping regional security were examined in two broad respects: the level of interdependence between the republics and their roles in energy transmission lines. Research indicates that this interdependence is surprisingly low, particularly between Armenia and Azerbaijan, which limits the scope for cooperation and conflict resolution. In addition, energy transmission lines are of crucial significance to the geopolitical standing of the region. Efforts to reduce dependence on Russia and the willingness to undermine Armenia are highlighted, a strategy referred to as *elimination policy*. This low level of economic interdependence suggests that internal groups seeking stability for economic gain have minimal influence on the foreign policy of these nations.

The military-security factor was examined through two critical indicators: territorial disputes and ethnic tensions. The interplay between these two can escalate ethnic tensions—as seen in the Karabakh conflict and the 2008 Georgia war—into full-blown territorial disputes and total wars. These intense disputes remain unresolved, aligning with William Zartman's ripeness theory. The historical legacy of the Soviet era, coupled with deep-seated ethnic

tensions in the region, significantly fuels these conflicts. Furthermore, the current regional power structure—marked by an imbalanced distribution of power and a lack of bandwagoning policies—fosters a sense of potential victory among stronger parties. Ethnic tensions impact regional security in two primary ways: first, through state actions towards its minorities, and second, through transborder ethnic minorities. These groups include the Kists, Javakheti Armenians, Ahiska Turks, and Georgian Azeris in the region, as well as the Lezgins and Talysh communities in Azerbaijan. Such tensions not only exacerbate existing disputes but also have the potential to ignite new ones. This complicates the establishment of lasting security agreements by fostering leaders' negative perceptions and a pessimistic strategic culture towards external relations and foreign collaboration, particularly in security matters.

Conclusion

This research identified and analyzed three primary intra-regional factors shaping the security arrangements in the South Caucasus. They include the regional power structure, economic factors, and military-security factors. Each of these factors was further divided into indicators that would build up the overall security environment of the region. The examination of intra-regional factors affecting the security arrangements in the South Caucasus revealed a complex interplay of variables contributing to regional instability. The convergence of factors creates a nuanced security dilemma that is not easily resolved and necessitates a comprehensive, multi-faceted approach to achieve regional stability and cooperation.

Keywords: Security Arrangements, South Caucasus, Regional Power Structure, Economic Factors, Military-security Factors



مولفه‌های درون منطقه‌ای موثر بر ترتیبات امنیتی منطقه قفقاز جنوبی

کارشناسی ارشد مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

سروش شعبانی خطیبانی 

استادیار گروه روابط بین الملل دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

علی عزیزاده* 

چکیده

بی‌ثباتی و منازعه هیچگاه کلیدواژه‌ای غریب برای توصیف وضعیت امنیتی قفقاز جنوبی نبوده است. دلایل متنوعی برای این ویژگی بیان شده، هدف این پژوهش، پرداختن به مهمترین مولفه‌های درون منطقه‌ای موثر بر این ترتیبات است. روش پژوهش این تحقیق استقرایی، در کنار روش تحلیل اسنادی کیفی و همچنین بر اساس روش گردآوری کتابخانه‌ای و مبانی نظری واقع‌گرایی نوکلاسیک است. یافته‌های پژوهش ماحصل سه مولفه اصلی و شش شاخص هستند. این یافته‌ها در مولفه «ساختار قدرت منطقه‌ای» (متشکل از دو شاخص «توزیع قدرت» و «قطب‌بندی») به توزیع نامتوازن قدرت و فقدان قدرت خوش‌خیم درونی یا برون منطقه‌ای در قطب‌بندی میان جمهوری‌های منطقه می‌پردازند. در مولفه «عامل اقتصادی» (متشکل از دو شاخص «وابستگی متقابل اقتصادی (تجارت)» و «مشارکت در مسیرهای انتقال انرژی») به وابستگی اقتصادی بسیار اندک و سیاست حذف رقیب از خطوط انتقال انرژی توجه شده است. در مولفه نهایی «عامل نظامی - امنیتی» (متشکل از «مناقشات سرزمینی» و «تنش‌های قومی») به مناقشات سرزمینی جان‌فثاده و ویژگی خاص تنش‌های قومی که موجب بدبینی به محیط خارجی می‌شوند، اشاره دارند. تمرکز صرف بر مولفه‌های درون منطقه‌ای نوآوری این پژوهش بوده است. در نتیجه باید اشاره کرد که این مولفه‌ها خود فارغ از عوامل بیرونی، عاملی برای ناکارآمدی ترتیبات امنیتی منطقه از منظر ثبات‌آفرینی هستند.

واژگان کلیدی: ترتیبات امنیتی، قفقاز جنوبی، ساختار قدرت منطقه‌ای، عامل اقتصادی، عامل نظامی - امنیتی.

مقدمه

اگر ترتیبات امنیتی منطقه‌ای را الگوی رفتاری و سازوکار منطقه‌ای ناشی از نوع موازنه قوا و ادراک تهدید بدانیم که می‌تواند حتی متشکل از عرف، سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی و چندجانبه نیز باشد که ذیل آن کشورهای یک منطقه در پی یافتن پاسخی مطمئن به مسائل و مشکلات امنیتی میان خود هستند، در آن صورت باید گفت قفقاز جنوبی فاقد ترتیبات امنیتی صلح‌ساز و تنش‌زدا است. گواه چنین فقدان، منازعات و درگیری‌های سرزمینی و قومی بسیاری است که اوج آن‌ها دو جنگ اصلی قره‌باغ در ابتدای دهه نود و سال ۲۰۲۰ و جنگ ۲۰۰۸ گرجستان به حساب می‌آید. عوامل متعددی را می‌توان برای پاسخ به چرایی فقدان چنین ترتیبات امنیتی منطقه‌ای کارآمدی برشمرد. در این میان آنچه که این مقاله بررسی می‌کند، مولفه‌های درون منطقه‌ای موثر بر ترتیبات امنیتی منطقه است. پاسخ به این پرسش که «مهمترین تأثیرات مولفه‌های درون منطقه‌ای بر ترتیبات امنیتی قفقاز جنوبی چیست؟» هدف اصلی این پژوهش است. منطق استقرایی و روش پژوهش توصیفی در کنار روش تحلیل اسنادی کیفی و روش گردآوری کتابخانه‌ای، ابزار پاسخ به این پرسش را فراهم ساخته‌اند. مبانی نظری مورد استفاده نیز واقع‌گرایی نوکلاسیک بوده که از طریق آن، سطح واحد دولت‌ها نیز به عنوان فیلتری برای محرک‌ها و مخاطرات سیستمی عمل می‌کند.

سه مولفه مهم درون منطقه‌ای یعنی ساختار قدرت منطقه‌ای، عامل اقتصادی و عامل نظامی - امنیتی به عنوان مهمترین عوامل اثرگذار بر ترتیبات امنیتی منطقه قفقاز جنوبی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. خود این سه مولفه برای بررسی بهتر و ادراک پذیرتر شدن، در مجموع به شش شاخص خرد تقسیم شده‌اند. مولفه ساختار قدرت منطقه‌ای به شاخص‌های توزیع قدرت در سطح جمهوری‌های منطقه و قطب‌بندی، مولفه اقتصادی به وابستگی متقابل اقتصادی میان جمهوری‌های منطقه در حوزه حجم صادرات و نقش و جایگاهشان در خطوط انتقال انرژی و در نهایت مولفه نظامی - امنیتی به دو شاخص مناقشات سرزمینی و تنش‌های قومی تقسیم شده‌اند. گزینش این سه مولفه اصلی و شش شاخص خرد، با توجه به دو عامل مهم انجام گرفته است. عامل اول نظریه واقع‌گرایی نوکلاسیک به عنوان مبانی

نظری این پژوهش بوده که در بخش مبانی نظری و همچنین بخش‌های مربوط به هر مولفه به تفصیل به آن پرداخته می‌شود. در واقع تلاش شده تا حد امکان نگاه دوسطحی این نظریه از طریق مولفه‌ها و شاخص‌ها پوشش داده شود. عامل دوم نیز اولویتی بوده که به قابلیت اندازه‌گیری، عینیت و وضوح تحلیلی بالاتر شاخص‌ها داده شد. در واقع تلاش شد مولفه‌ها و شاخص‌های این تحقیق نسبت به سایر مولفه‌ها و شاخص‌های احتمالی قابل‌گزینشی همچون ادراکات نخبگان و یا روانشناسی رهبران، عینیت و وضوح بیشتری داشته باشند. در پاسخ به پرسش اصلی این مقاله نیز باید گفت که توزیع نامتوازن قدرت و قطب‌بندی متفاوت میان جمهوری‌های منطقه، وابستگی اقتصادی بسیار اندک و سیاست حذف رقیب از خطوط انتقال انرژی، در کنار وجود مناقشات سرزمینی جانیاftاده و ویژگی خاص تنش‌های قومی منطقه باعث شده تا مولفه‌های درون‌منطقه‌ای فارغ از عوامل برون‌منطقه‌ای، خود ناکارآمدی ترتیبات امنیتی منطقه قفقاز جنوبی را در پی داشته باشند و موجب بی‌اثری آن در زمینه حل و فصل اختلاف‌ها از مسیری غیر از منازعه نظامی و تنش امنیتی شود.

پیشینه پژوهش

چرایی ناکارآمدی ترتیبات امنیتی در منطقه قفقاز جنوبی و به‌طور کلی ناامنی و بی‌ثباتی در این منطقه، به دلایل مختلفی به خصوص موقعیت راهبردی مهم آن که برآمده از منابع سرشار هیدروکربنی و قرار گرفتن در مسیر انتقال انرژی، همجواری با قدرت جهانی به نام روسیه و دو قدرت منطقه‌ای یعنی ایران و ترکیه و همسایگی با اروپا بوده، همواره دغدغه پژوهشگران بسیار این حوزه می‌باشد. اما بخش عمده‌ای از این پژوهشگران توجه زیادی به مولفه‌های درون‌منطقه‌ای که شکل‌دهنده ترتیبات امنیتی منطقه‌ای هستند، نداشته و در بسیاری موارد وجود چنین ترتیباتی را تنها تابعی از شرایط سیستمی و رقابت میان قدرت‌های بزرگ در نظر گرفته‌اند. در این بخش اما به مهمترین آن، اندک نگرش‌های متفاوت با جریان غالب که به مولفه‌ها و عوامل درون‌منطقه‌ای توجه کرده‌اند، پرداخته شده است.

ترسی جرمن در مقاله «همسایگان خوب یا خویشاوندان دور؟ هویت منطقه‌ای و همکاری در قفقاز جنوبی» علی‌رغم آنکه به دنبال پاسخ به این پرسش است که «عوامل

کلیدی مؤثر بر هویت و همکاری منطقه‌ای در قفقاز جنوبی چیست؟»؛ به دلیل نزدیکی موضوع پژوهش، به سراغ عوامل درون منطقه‌ای اثرگذار بر امنیت منطقه قفقاز جنوبی نیز می‌رود. منازعه قره‌باغ کوهستانی، خصومت‌های تاریخی، جهت‌گیری‌های راهبردی متفاوت و همکاری‌های محدود در سطح دولت‌ها، عوامل و مولفه‌های اصلی بود که جرمن به آن‌ها پرداخته است. اگرچه بخش عمده‌ای از تمرکز این پژوهش متوجه نقش بازیگران خارجی است (German, 2012).

کورنل نیز تنها در بخش دوم کتاب «اوراسیا در توازن» با عنوان «تهدیدها و چالش‌های امنیتی در قفقاز پس از ۱۱ سپتامبر» به دنبال تبیین و بررسی این تهدیدها و چالش‌ها و همچنین بیان اثرگذاریشان در امنیت و توسعه منطقه قفقاز جنوبی بوده است. کورنل ضمن تصدیق فقدان ترتیبات امنیتی نهادینه شده در قفقاز جنوبی، بر ناکامی سازمان‌های بین‌المللی همچون برنامه‌های امنیتی ناتو و سازمان پیمان امنیت جمعی اشاره کرده و درگیری‌های سرزمینی حل نشده، تهدیدات فراملی و روابط سیال جمهوری‌های قفقاز جنوبی با قدرت‌های منطقه‌ای و بزرگ را از عوامل و مولفه‌هایی می‌داند که موجب پیچیده‌تر شدن چشم‌انداز امنیتی در قفقاز جنوبی شده‌اند (Cornell, 2017).

چچلاشویلی در مقاله «قفقاز در شبکه روابط بین‌الملل» هر چند بر مبنای این پرسش که چشم‌انداز قفقاز جنوبی برای تبدیل شدن به یک منطقه جذاب و بهره‌برداری از پتانسیل آن چیست؟ و ارائه پیشنهاداتی برای دستیابی به این هدف، نمایانگر هدف اصلی مقاله چچلاشویلی نیست، اما وی اشاره‌ای به مولفه‌های درون منطقه اثرگذار بر ترتیبات امنیتی منطقه‌ای می‌کند. چچلاشویلی ضمن بحث در ارتباط با زمینه‌های منازعه و تنش در منطقه و ظرفیت همکاری‌های اقتصادی، به نقش سازمان‌های همکاری منطقه‌ای، نقش قدرت‌های بزرگ جهانی و استعداد نهان گرجستان برای هدایت منطقه به سمت ثبات نیز می‌پردازد (Chechelashvili, 2020).

حسین‌زاده و همکاران در مقاله «رویکرد روسیه و ترکیه به ترتیبات امنیتی در قفقاز جنوبی» ضمن اذعان به ناکارآمدی ترتیبات امنیتی این منطقه، به دنبال تشریح رویکرد امنیتی دو بازیگر اصلی خارجی یعنی روسیه و ترکیه و همچنین تاثیر این رویکردها بر

ترتیبات امنیتی منطقه هستند. لازمه فهم چنین تأثیری، درک و فهم مولفه‌های اصلی این ترتیبات است. در همین راستا پژوهشگران این مقاله تنها به بازگو کردن چهار مولفه اکتفا کرده که تنها دو مولفه از آن‌ها یعنی حل و فصل منازعات و ایجاد یک رژیم اعتماد چندجانبه و توسعه اقتصادی، درون منطقه‌ای است (حسین‌زاده و همکاران، ۱۳۹۷).

عباس جعفری‌نیا و همکاران در مقاله «ترتیبات امنیتی ناظر بر قفقاز جنوبی (فرصت‌ها و چالش‌های آینده)» به دنبال شناسایی سناریوهای ناظر بر ترتیبات امنیتی قفقاز جنوبی با تمرکز بر جنگ میان روسیه و اوکراین است که در سال ۲۰۲۲ آغاز شد. در راستای این هدف، آن‌ها دست به شناسایی مولفه‌های اصلی و سازنده این ترتیبات زدند که از میان چهار مولفه اصلی، تنها دو مولفه درون منطقه‌ای بودند که یکی از آن‌ها تنها به مناقشه قره‌باغ اشاره دارد و دیگری نیز به توسعه اقتصادی کشورهای منطقه پرداخته است (جعفری‌نیا و همکاران، ۱۴۰۲).

چگرولی و همکاران در مقاله «بار دیگر درباره حکمرانی امنیت منطقه‌ای: چگونه تحلیل قفقاز جنوبی می‌تواند این مفهوم را به پیش ببرد» در راستای پیشبرد مفهوم حکمرانی امنیت منطقه‌ای، اشاره‌ای نیز به مولفه‌های درون منطقه‌ای موثر بر ترتیبات امنیتی منطقه می‌کنند. آن‌ها با اشاره به اثرگذاری منازعه‌های دنباله‌داری همچون قره‌باغ، بر رفتار دولت‌های منطقه در قبال یکدیگر و در قبال بازیگران برون منطقه‌ای، امنیتی‌سازی مسئله انرژی (به خصوص زیرساخت‌های انتقال انرژی) و نقش محدود اما پررنگ بازیگران بخش خصوصی (به ویژه شرکت‌های نفتی) اشاره‌ای به مولفه‌های درون منطقه‌ای داشته است (Ceccorulli et al., 2016).

علی‌زاده نیز در همایشی با عنوان «ایران و همسایگان» با ارائه مقاله‌ای با عنوان «جایگاه جمهوری اسلامی ایران در ترتیبات امنیتی قفقاز»؛ همچون پژوهش‌های ذکر شده در راستای هدف اصلی خود نگاهی نیز به مولفه‌های درون منطقه‌ای همچون اختلافات مرزی به ارث رسیده، اختلافات قومی و تاریخی و فقدان درک مشترک از امنیت میان کشورهای منطقه اشاره داشته است (علی‌زاده، ۱۴۰۰).

وجه اشتراک تمام پژوهش‌های بیان‌شده در ارتباط با مولفه‌های درون منطقه‌ای موثر بر ترتیبات امنیتی منطقه را می‌توان در نبود تمرکز اصلی بر روی این مولفه‌ها و تنها اشاره‌ای در راستای رسیدن به هدف اصلی هر پژوهش فوق در نظر گرفت، به‌طوری که در آن‌ها حتی ساختار نظام‌مندی برای پرداختن به این موضوع وجود ندارد. این مهم باعث شده تا شکاف پژوهشی در این موضوع احساس شود، شکافی که مقاله در دست را می‌توان تلاشی حداقلی برای پرکردن آن دانست.

روش‌شناسی

این مقاله به‌صورت کیفی و با استفاده از روش کتابخانه‌ای گردآوری اطلاعات با تمرکز بر کتاب‌ها و مقاله‌های علمی و همچنین آمار و داده‌های بانک جهانی به‌عنوان مرجع اقتصادی بین‌المللی به دنبال پاسخگویی به پرسش اصلی پژوهش یعنی «مهمترین تأثیرات مولفه‌های درون منطقه‌ای بر ترتیبات امنیتی قفقاز جنوبی چیست؟» است. از آنجا که این پژوهش و راهبرد استفاده شده در آن، استقرایی به حساب می‌آید، لزومی برای ارائه فرضیه نیز وجود ندارد (سیدامامی، ۱۳۸۶). در واقع هدف از طرح سه مولفه فرعی «ساختار قدرت منطقه‌ای»، «عامل اقتصادی» و «عامل نظامی - امنیتی» که می‌توان آن‌ها را به شکل سوال‌های فرعی نیز درآورد و همچنین هر یک از آن‌ها به دو شاخص خردتر نیز تقسیم می‌شوند، دستیابی به پاسخ پرسش اصلی است.

روش تجزیه و تحلیل به‌کارگرفته شده برای داده‌های این پژوهش، از یکسو روش توصیفی است که از روش تحلیل اسنادی نیز به‌عنوان مکمل آن بهره گرفته شده است که بر طبق آن اسناد و مطالب معتبر واجد اطلاعات در ارتباط با پدیده و مسئله مورد مطالعه مورد تحلیل قرار می‌گیرند (Mogalakwe, 2006: 221). نحوه استخراج داده‌های لازمه از منابع متناسب با این روش، به شیوه‌های مختلف اما مشابه‌ای انجام می‌گیرد. در یکی از این شیوه‌ها که مختص به روش تحلیل اسنادی مورد استفاده این پژوهش یعنی «تحلیل اسنادی کیفی»^۱ است، ابتدا حوزه‌های موضوعی اساسی تحلیل مشخص شده، سپس اسناد

و نوشته‌ها برگزیده و در دسترس قرار می‌گیرند که در ادامه بر اساس پرسش‌های پژوهش در ذیل دسته‌بندی‌های مخصوصی قرار گرفته تا تحلیل نهایی بر روی آن‌ها انجام گیرد. برحسب راهبرد استقرایی این پژوهش، سه مولفه کلیدی بر حسب چارچوب نظری و ادبیات موضوع برگزیده شده و در مجموع شامل شش شاخص شده‌اند. این سه مولفه کلیدی و شاخص‌های خُردشان به گروه‌بندی‌هایی تبدیل شدند که در ذیل آن‌ها اطلاعات خام کیفی و کمی استخراج شده قرار گرفتند.

به‌طور کل روش تجزیه و تحلیل اسنادی از گردآوری تا تجزیه و تحلیل، گام‌های مشخصی را طی می‌کند که در این پژوهش نیز از این گام‌ها بهره گرفته شده است. جمع‌آوری، سپس بررسی و بازپرسی و در آخر نیز تحلیل اشکال مختلف متون با عنوان منبع اولیه داده‌ها، مسیر کلی اجرای این روش تحقیق است (O'Leary, 2017: 698). مسیری که می‌توان به شکل دیگر و در سه مرحله مشخص نیز بیان کرد: خواندن اجمالی (بررسی سطحی)، خواندن دقیق (بررسی کامل) و در نهایت انجام تفسیر نهایی (Bowen, 2009: 32)، مرحله‌ای که در بخش روش توصیفی نیز استفاده شده است. در این پژوهش ابتدا در مرحله «غربالگری اولیه»، مروری کوتاه بر تمام اطلاعات خام مرتبط با موضوع (شامل هر دو دسته اطلاعات کیفی مقالات و کتب علمی و اطلاعات کمی مرجع داده‌های آماری) برای شناسایی موارد مرتبط با سؤال پژوهش انجام گرفت. سپس در مرحله دوم یعنی «بررسی عمیق»، اسناد منتخب با جزئیات بیشتری خوانده و داده‌ها و استدلال‌های کلیدی بر اساس سه مؤلفه اصلی استخراج و سازماندهی شدند. در انتها، «تفسیر نهایی» داده‌های استخراج شده برای نگارش پاسخی منسجم به پرسش‌های تحقیق، تلفیق شدند. بنابراین از روش تحلیل اسنادی کیفی به عنوان مکمل و همچنین عاملی برای پایی روش تحلیل توصیفی استفاده شد که در حوزه علوم اجتماعی کاری بی‌سابقه نیست. در واقع استفاده از این روش در کنار روش‌های دیگر، چه در حوزه گردآوری اطلاعات و یا استخراج داده‌ها که در نهایت به تحلیل‌شان ختم شود مورد استفاده قرار می‌گیرند (Gorsky et al., 2020: 85).

بنابراین این پژوهش با استفاده از ابزار گردآوری کتابخانه‌ای متمرکز بر کتاب‌ها و مقاله‌های علمی و آمار معتبر، اطلاعات لازم را کسب و سپس با استفاده از روش تحلیل محتوا اسنادی کیفی، به‌عنوان ابزاری برای مثلث‌بندی تحقیق در راستای پایی و روایی آن، داده‌ها را تفسیر کرده تا در پرتو مبانی نظری بیان شده در بخش بعدی، به پاسخ پرسش اصلی پژوهش دست یابد.

مبانی نظری

واقع‌گرایی نوکلاسیک به‌عنوان چارچوب نظری این مقاله، پلی میان نظریات واقع‌گرایی ساختاری و نظریات کلاسیک واقع‌گرایی است (Narizny, 2017: 155). چنین سرشتی امکان تحلیل دوسطحی را فراهم می‌کند. یکی از این دو سطح نظریه‌های سیستمی است که به عواملی همچون آنارشی، تلاش برای بقا و امنیت‌جویی می‌پردازند و سطح دیگر، داخلی و درون واحد دولت – ملت‌ها بوده که از طریق «متغیرهای مداخله‌گر»^۱ شکل‌دهی به ادراک و سپس اقدام دولت‌ها در برابر شرایط خارجی اثر گذارند و همین سطح داخلی است که موجب اتخاذ رفتار متفاوت دولت‌ها در شرایط مشابه سیستمی می‌شود. به بیانی دیگر، این نظریه در تشریح رفتار دولت‌ها در محیط بین‌الملل و تدوین سیاست خارجی، نگاهی دو سطحی دارد بدین صورت که فشارهای سیستمی خالق انگیزه‌ها و محدودیت‌هایی بر دولت‌ها هستند که در نهایت با اثرگذاری سطح داخلی بر دریافت و فهم فشارهای سیستمی و بیرونی و مداخله در سلسله‌کنش‌ها و واکنش‌های بین‌دولتی، منجر به اتخاذ سیاست‌های خارجی خاص و متمایز در مسئله مشترک بین‌المللی می‌شوند (Schweller, 2004: 164).

عوامل و مفاهیم سیستمی مورد توجه نوواقع‌گرایان همچون بقاء، قدرت، خودیاری و یا امنیت‌جویی در واقع‌گرایی نوکلاسیک نیز مورد توجه هستند. به خصوص آنچه از واقع‌گرایی نوکلاسیک مدنظر است بر اصالت سیستم تاکید دارد. اما ضمن اولویت‌دادن به متغیرهای سیستمی، به عوامل داخلی نیز توجه می‌شود (Narizny, 2017: 160). در این

1. Intervening Variables

نگاه متغیرهای داخلی که برخی از واقع‌گرایان نوکلاسیک آن‌ها را به‌عنوان عوامل فیلترکننده واقعیات محیط پیرامونی در نظر می‌گیرند (Rose, 1998)، بر توان تحلیل نظریه واقع‌گرایانه می‌افزایند، بدون آنکه اصول اساسی این پارادایم مانند تقدم سیستم بین‌المللی را رد کند. بدین صورت که وضعیت و شرایط بین‌المللی خود میزان شدت و حدت اثرگذاری بازیگران و متغیرهای مداخله‌گر داخلی را تعیین می‌کند (Ripsman, 2009). اما این اهمیت باعث نمی‌شود تا واقع‌گرایان نوکلاسیک از اثرگذاری قابل توجه متغیرهای مداخله‌گر داخلی در رفتار و تصمیم‌های یک دولت چشم‌پوشند. این متغیرهای مداخله‌گر داخلی را می‌توان بر اساس محدوده زمانی اثرگذاری‌شان در تصمیم‌سازی سیاست خارجی به سه دسته تقسیم کرد:

۱. کوتاه‌مدت: «پنداره‌های رهبران»^۱؛ زیرا در شرایط بحرانی، اتخاذ تصمیمات فوری سیاستی ضروری است و در چنین وضعیتی، رهبران تصمیم‌گیر و مجریان سیاست خارجی از اختیار و قدرت تصمیم‌گیری بیشتری برخوردار می‌شوند.

۲. بلندمدت: به سه متغیر «روابط دولت - جامعه»^۲، «نهادهای داخلی»^۳ و «گروه‌های داخلی»^۴ تقسیم می‌شود. روابط دولت - جامعه به دو حوزه رابطه گروه‌های اجتماعی با دولت و همچنین ظرفیت بسیج منابع دولت اشاره دارد. نهادهای داخلی به دنبال تبیین این مهم هستند که در ساختار و نهادهای یک کشور، چه کسی و به چه میزانی بر تدوین سیاست خارجی و راهبرد کلان نقش دارد؟ گروه‌های داخلی نیز به نقش بازیگران غیردولتی داخل اشاره دارد که بر تدوین و اعمال سیاست‌ها در راستای منافع خود اثر می‌گذارند.

۳. هم کوتاه‌مدت و هم بلندمدت: «فرهنگ راهبردی»^۵ یک کشور که ناشی از مواردی همچون سنت‌ها، میراث، تاریخ، نمادها، الگوهای رفتاری هستند با نقش‌بستن بر ذهن

-
1. Leader Images
 2. State-society relations
 3. Domestic Institutions
 4. Domestic Groups
 5. Strategic Culture

رهبران، اثرگذاری کوتاه‌مدت و از طریق حذف راهبردهای کلان مغایر با فرهنگ ملی اثرگذاری بلندمدت دارد (Ripsman et al., 2016).

مبانی نظری، مبنای گزینش سه مولفه «ساختار قدرت منطقه‌ای»^۱، «عامل اقتصادی»، «عامل نظامی-امنیتی» این پژوهش است. انتخاب سه مولفه مذکور تلاشی برای پوشش هر دو سطح مورد توجه این نظریه و به خصوص متغیرهای داخلی بوده، بدین گونه که مولفه ساختار قدرت منطقه‌ای تمرکز اصلی واقع‌گرایی نئوکلاسیک بر تهدیدات سیستمی و بیرونی که ناشی از توانمندی‌های نسبی میان بازیگران منطقه‌ای است را در بردارد. مولفه اقتصادی نیز منعکس‌کننده اثرگذاری‌های حوزه تجارت و اقتصاد بر متغیرهای داخلی و یا همان عوامل فیلترکننده سیاست خارجی این جمهوری‌ها است که خود را در غالب شرایط لازمه وجود گروه‌های داخلی متأثر بر سیاست خارجی به نمایش می‌گذارد. در آخر نیز مولفه نظامی-امنیتی بر توجه توأمان این نظریه هم به تهدیدات مادی و هم اثرگذاری ادراکی (چه بر نخبگان سیاسی و رهبران و چه جامعه) اشاره دارد. در واقع انتخاب این سه مولفه تلاشی برای بیشترین میزان ممکن دربرگیری حوزه‌های محوری این نظریه در ذیل محدودیت‌های یک مقاله بوده است. در انتخاب شاخص‌های خرد هر یک از این مولفه‌ها نیز در کنار ملاحظه نکاتی مانند قابلیت اندازه‌گیری، عینیت و وضوح تحلیلی، به تناسب نظری با واقع‌گرایی نئوکلاسیک نیز توجه شده که در ذیل هر مولفه به چرایی برگزیدن این شاخص‌ها اشاره شده است.

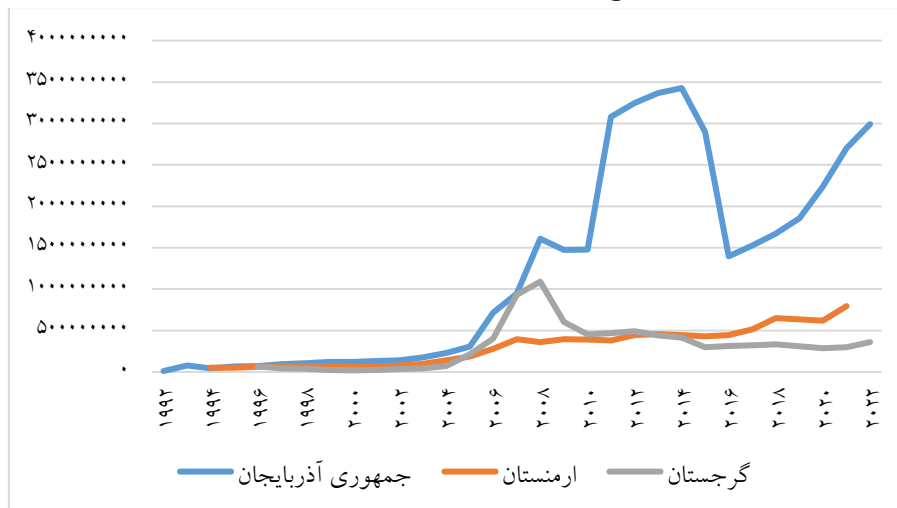
ساختار قدرت منطقه‌ای

مولفه ساختار قدرت منطقه‌ای به دو بخش تقسیم می‌شود که عبارتند از: نوع توزیع قدرت مادی در سطح منطقه میان سه جمهوری آذربایجان، ارمنستان و گرجستان و قطب‌بندی و یا همان نوع جهت‌گیری کشورهای منطقه در قبال یکدیگر و بازیگران برون‌منطقه‌ای اثرگذار. همان‌طور که در بخش مبانی نظری بیان شد، هدف از طرح این مولفه بررسی فشارهای محیط بیرونی به دولت‌های منطقه بوده است. از همین روی دو شاخص توزیع

قدرت به عنوان متغیر ساختاری ملموسی که رفتار دولت‌ها را محدود کرده و شکل می‌دهد و قطب‌بندی که مکمل این شاخص بوده و نتیجه عدم توازن قدرت در سطح منطقه‌ای را در تبدیل به الگوهای اتحاد و ائتلاف نشان می‌دهد، برگزیده شده‌اند. مولفه اول - نوع توزیع قدرت مادی - همواره میزان جاه‌طلبی‌های یک دولت را در عرصه سیاست خارجی معین می‌سازد گرچه لاجرم از مجرای فیلترکننده متغیرهای مداخله‌گر داخلی می‌گذرد و بر تصمیمات دولت اثر می‌گذارد، اما در نهایت شاخص نوع و نحوه توزیع قدرت میان بازیگران عرصه بین‌الملل پارامترهای راهبردهای اصلی و کلان دولت را معین می‌سازند (Lobell et al., 2009: 5-7). این مولفه نیز خود به دو جزء اصلی قدرت دولت یعنی توانمندی‌های نظامی و توانمندی‌های اقتصادی تقسیم شده‌اند.

در زمینه قدرت نظامی، جمهوری آذربایجان به برکت درآمدهای سرشار حاصل از فروش منابع هیدروکربنی خود و همچنین برخورداری از کمک‌های نظامی و امنیتی متحد راهبردی‌اش ترکیه، فاصله خود را در زمینه توانمندی‌های نظامی با دو جمهوری دیگر منطقه افزایش داده است (کوزه‌گر کالجی، ۱۳۹۶: ۱۱۴-۱۱۷). چنین اختلاف فزاینده‌ای بر شکاف تفاوت در قدرت نظامی باکو در برابر ایروان و تفلیس افزود که در نتیجه اختلاف شدید میان بودجه نظامی سه کشور در دهه ۲۰۲۰ به طور کامل نمایان شده است. در نمودار زیر این شکاف قابل توجه آشکار است.

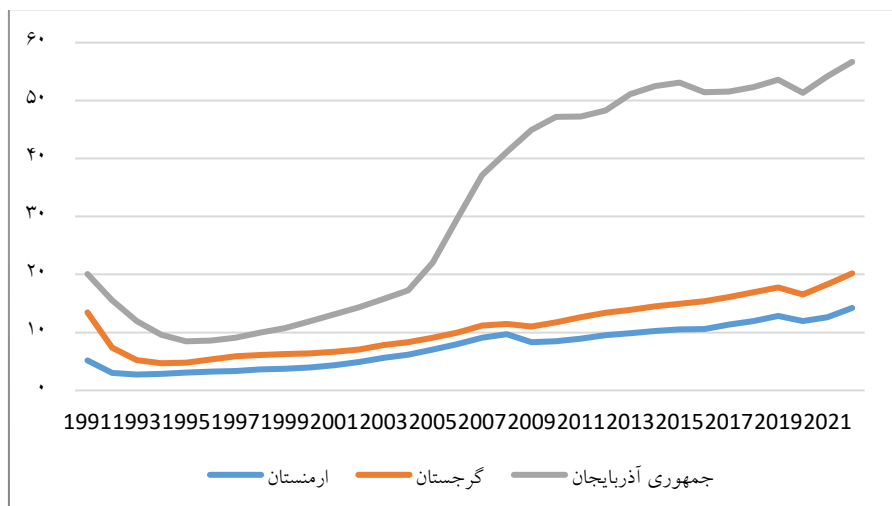
نمودار ۱- مخارج نظامی سه جمهوری قفقاز جنوبی بر حسب دلار



منبع: (Military expenditure (current USD) - Armenia, Azerbaijan, Georgia, 2024)

در حوزه توانمندی‌های اقتصادی نیز توزیع نامتوازن در سطح منطقه مشهود است. در واقع تفاوت در بودجه نظامی، ناشی از همین تفاوت در توانمندی‌های اقتصادی است. درآمدهای سرشار نفتی و قرارگرفتن در مسیر انتقال انرژی، باکو را با درآمدهای رانتهی فراوانی مواجه کرده و موجب جهش اقتصادی در این کشور شده است. این در شرایطی است که دشمن این کشور یعنی ارمنستان، با فقدان منابع انرژی دست و پنجه نرم می‌کند و ژئوپلیتیکی شکننده دارد، همچنین در کنار نرخ زیاد مهاجرت و کاهش جمعیت، با محاصره اقتصادی توسط دو همسایه شرقی و غربی خود یعنی جمهوری آذربایجان و ترکیه نیز مواجه شده است. اقتصاد روبه‌رشد گرجستان نیز همچنان با بحران‌های سیاسی دو دهه اول استقلال از اتحاد جماهیر شوروی و بحران جدایی‌طلبان در داخل کشور مواجه است که اثری منفی بر اقتصاد این کشور دارد (کوزه گر کالجی، ۱۳۹۶: ۱۰۳-۱۲۱).

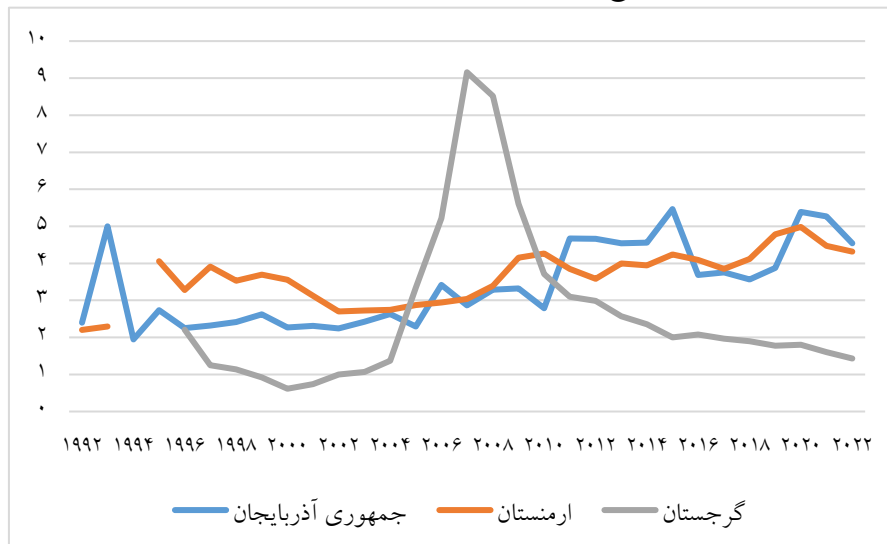
نمودار ۲- تولید ناخالص داخلی (برحسب میلیارد دلار)



منبع: (GDP (constant 2015 US\$) - Azerbaijan, Armenia, Georgia, 2024)

شکاف در مخارج نظامی و تولید ناخالص داخلی آنجا از اهمیت بیشتری برخوردار می‌شود که نمودار (۳) با تلفیق این دو اجزای اصلی قدرت یک کشور، نمایانگر این مسئله است که وضعیت فعلی تنها آغازی برای موازنه قوای نابرابرتر میان سه جمهوری است. در نمودار نسبت مخارج نظامی به تولید ناخالص داخلی وضعیتی مشابه میان سه جمهوری وجود داشته و حتی ارمنستان گاهی میزان بیشتری از حجم اقتصادی خود را نسبت به جمهوری آذربایجان به بخش نظامی اختصاص داده است که می‌تواند در طولانی مدت مانع از عملی شدن رشد اقتصادی بالقوه این کشور شود. در واقع ارمنستان و حتی گرجستان با همان معمایی مواجه هستند که فرانسه پس از جنگ جهانی اول در مقابل آلمان با آن مواجه بود. توان نظامی محدود در برابر رقیب، همراه با ناتوانی در تخصیص بخش بیشتری از منابع اقتصادی به حوزه نظامی - به دلیل پیامدهای منفی آن بر رشد اقتصادی - در نهایت به ناکامی در موازنه‌سازی انجامید (Brawley, 2009).

نمودار ۳- مخارج نظامی نسبت به تولید ناخالص داخلی (به درصد)



منبع: (Military Expenditure (% of GDP) - Armenia, Azerbaijan, Georgia, 2024)

چنین نحوه توزیع قدرت در کنار پیچیدگی‌های قومی و ملی منطقه، دو پیامد امنیتی مهم دارد: افزایش احتمال پیروزی طرف قدرتمندتر در منازعات (ناکامی در توازن قوا) و تلاش طرف ضعیف‌تر برای موازنه‌سازی با قدرتی برون‌منطقه‌ای. پیامد دوم سرنوشت معضلات منطقه‌ای را به بازی کلان‌تر قدرت‌های برون‌منطقه‌ای گره می‌زند. چنین وابستگی به راحتی در تفاوت دو موج منازعه‌های قومی و ملی دوران پساشوروی قابل مشاهده است. برخلاف موج اول که ریشه در نارضایتی‌ها و عصبیت‌های قومی به عنوان ماحصل میراث حکمرانی شوروی داشت، در موج دوم اما منطق این منازعه‌ها تغییر کرد و بازیگران خارجی از دریچه منافع خود به مناقشه‌ها نگرسته و حضور پررنگ‌تری داشتند که در نهایت بر وخامت اوضاع افزود (Kazantsev et al., 2020).

این توزیع نامتوازن قدرت به گونه‌ای بوده که علی‌رغم وجود قدرتی برتر در سطح منطقه، اما قطب‌بندی با یک قطب مسلط در منطقه شکل نگرفته و هیچ یک از جمهوری‌ها را نمی‌توان قدرت هدایت‌کننده و چیره در مسائل منطقه در نظر گرفت (کوزه‌گر کالجی، ۱۳۹۶: ۹۶). اهمیت فقدان چنین قدرتی را باید در بدخیم‌تر شدن ترتیبات امنیتی منطقه

دانست زیرا فقدان قدرتی هدایتگر که دیگر بازیگران را به اتخاذ سیاست «دنباله‌روی»^۱ مجاب سازد مانند نقش تاریخی آمریکا در بانک جهانی یا ناتو (Ikenberry, 2005: 140)، بر افزایش عدم قطعیت می‌افزاید. بنابراین توزیع قدرت درون منطقه‌ای به گونه‌ای بوده که برخی طرف‌ها را برای برتری در منازعه‌های نظامی و امنیتی امیدوار سازد، اما از سوی دیگر این اختلاف به میزانی نبوده که قدرتی مسلط در امورات منطقه از دل آن متولد شود. حال که از درون جریان‌ها و بازیگران درون منطقه‌ای امکان ظهور چنین بازیگری نیست، باید دید آیا قدرتی برون منطقه‌ای می‌تواند برای قفقاز جنوبی همان نقش آفرینی را کند که آمریکا در اروپای پس از جنگ جهانی در زمینه ایجاد ترتیبات منطقه‌ای ثبات آفرین انجام داد (Larres, 2009: 152)؟

چهار بازیگر برون منطقه‌ای از شرایط آغازین و ابتدایی ایفای چنین نقشی برخوردارند: روسیه به‌عنوان میراث‌دار شوروی که جایگاهی راهبردی برای منطقه تعریف کرده است، غرب (متشکل از آمریکا و اتحادیه اروپا) به‌عنوان میراث‌داران بهترین تجربیات بین‌المللی در زمینه ترتیبات موثر و همچنین هژمون نظم جهانی، جمهوری اسلامی ایران و ترکیه که هر دو قدرت‌های منطقه‌ای هم‌مرز با منطقه هستند. در ارتباط با روسیه، تصور چنین نقشی با ابهام‌ها و چالش‌هایی مواجه هست. مهم‌ترین این چالش‌ها، نگاه منفی هر سه جمهوری قفقاز جنوبی به‌ویژه مجریان سیاست خارجی آن‌ها به نقش روسیه است. جمهوری آذربایجان به دلیل میراث تاریخی سیاست‌های روسی همچون روسی‌سازی اجباری، واقعه «قارا یانوار»^۲ و همچنین روابط نظامی و راهبردی این کشور با ارمنستان نسبت به سیاست‌های مسکو بدبین است (کوزه‌گر کالجی، ۱۳۹۶: ۲۵۴-۲۵۶). رابطه نزدیک مسکو-ایروان نیز ناشی از ناچاری طرف ارمنی است. ارمنستان محاصره‌شده از شرق و غرب و فاقد منابع انرژی و نیازمند به متحدی راهبردی در برابر محور باکو-آنکارا نیز دلخوشی از روسیه و سیاست‌هایی چون تسلیح جمهوری آذربایجان، بدرفتاری با ارمنیان روسیه و حتی افزایش قیمت گاز نداشته است (Terzyan, 2019: 131). سیاست‌هایی که باعث شد حتی ارمنستان به‌عنوان اصلی‌ترین متحد روسیه در منطقه پس از جنگ دوم

1. Bandwagoning

2. Qara Yanvar

قره‌باغ، نشانه‌های سرخوردگی نسبت به روسیه را با لغو مشارکت در رزمایش‌های نظامی مشترک با مسکو و نادیده گرفتن نشست‌های سازمان پیمان امنیت جمعی نشان دهد (Bellamy, 2024)، حتی رزمایشی مشترک یازده روزه‌ای به نام «شریک عقاب ۲۰۲۴» نیز با آمریکا برگزار کند (Avetisyan, 2024) و یا با انعقاد قرارداد همکاری دفاعی دو میلیارد دلاری در سال ۲۰۲۰ با هند (Fazl-e-Haider, 2024) به دنبال جایگزینی برای روسیه باشد. گرجستان نیز میان کشورهای منطقه بیشترین ضدیت را با مسکو دارد به طوری که مقابله با نفوذ روسیه، کسب حمایت اروپا و ادغام در ساختارهای یوروآتلانتیکی، پس از جنگ ۲۰۰۸ تبدیل به فرهنگ راهبردی این کشور شده است (Beacháin et al., 2014: 933-934). علاوه بر این، نتیجه بازیگری روسیه نه دستیابی به ثبات منطقه‌ای بلکه منجمد نگه داشتن منازعه‌ها، ناامن‌سازی منطقه و به‌طورکل محدود کردن انتخاب کشورهای قفقاز جنوبی در عرصه سیاست خارجی است (Kazantsev et al., 2020). مسئله‌ای که باعث شده احتمال وجود رابطه‌ای مستقیم میان بی‌ثباتی در منطقه و بیشینه‌سازی منافع روسیه، طبیعی پررنگ شود (Chechelashvili, 2020).

در مقابل اما غرب نه با بدبینی جماهیر منطقه مواجه است و نه تمایلی به بی‌ثباتی منطقه دارد، اما سد محکم روسیه، این بازیگر را از ایجاد ترتیبات منطقه‌ای موثر تحت نظر خود ناکام گذاشته است. وابستگی اقتصادی شدید ارمنستان به روسیه، دغدغه‌های امنیتی و ملاحظات سیاسی (همچون حضور پررنگ دیاسپورای ارمنی در روسیه) از جمله موانعی برای ارمنستان در راستای نزدیکی به غرب به حساب می‌آید (Roberts et al., 2018: 157-158). در کنار مانع‌سازی‌های مسکو، پافشاری اتحادیه اروپا بر ارزش‌های حکمرانی و حقوق بشری نیز مانعی دیگر را پدید آورده است (Niculescu, 2015). به خصوص جمهوری آذربایجان که در کنار نگرانی از دلخوری روس‌ها، تمایل چندانی برای تعمیق روابط (همچون گرجستان) نداشته و وضعیت موجود در قالب همکاری اقتصادی و انرژی را بیشتر می‌پسندد. این ناتوانی اتحادیه اروپا هنگامی که با چالش‌آفرینی آمریکا همراه می‌شود، کار را برای غرب به عنوان یک کل واحد دشوارتر می‌سازد. سیاست‌های واشنگتن

که متمرکز بر تحدید نفوذ روسیه و ایران بوده است (De Waal, 2019: 179)، با برانگیختن اقدام متقابل طرف‌های تحدیدشده، بر بی‌ثباتی بیشتر می‌انجامد. سومین قدرت برون‌منطقه‌ای، ایران است که هرگونه نقش آفرینی از سوی آن موردپسند بازیگران اصلی فرامنطقه‌ای نبوده و نیست. اقدامات آمریکا، همانطور که پیشتر بیان شد، همواره در راستای تحدید نفوذ تهران در منطقه بوده است. روسیه نیز مانند آمریکا تمایل به کنارگذاشتن ایران (به‌خصوص در حوزه انرژی) دارد (کولایی، ۱۳۹۶: ۴۴۲-۴۴۶). ترکیه نیز با در نظرگرفتن ایران به‌عنوان رقیبی علیه گسترش نفوذ و تامین منافع خود، از نفوذ اندک ایران استقبال می‌کند (Hunter, 2017: 226). مسئله‌ای که در الگوی امنیتی ۱ + ۳ (ترکیه و سه جمهوری قفقاز جنوبی) پیشنهادی آنکارا که موازی با پیمان امنیتی ترابوزان مطرح شد و در کنار حذف روسیه، به دنبال کاهش نفوذ ایران در منطقه نیز بود، قابل مشاهده است (کوزه‌گر کالجی، ۱۳۹۶: ۱۵۲). اسرائیل نیز مانعی دیگر به حساب می‌آید که هدف راهبردی آن از حضور در منطقه و به‌خصوص جمهوری آذربایجان، مقابله با نفوذ تهران و بحران‌سازی علیه دشمن ایدئولوژیک خود است (Grebennikov, 2015: 432).

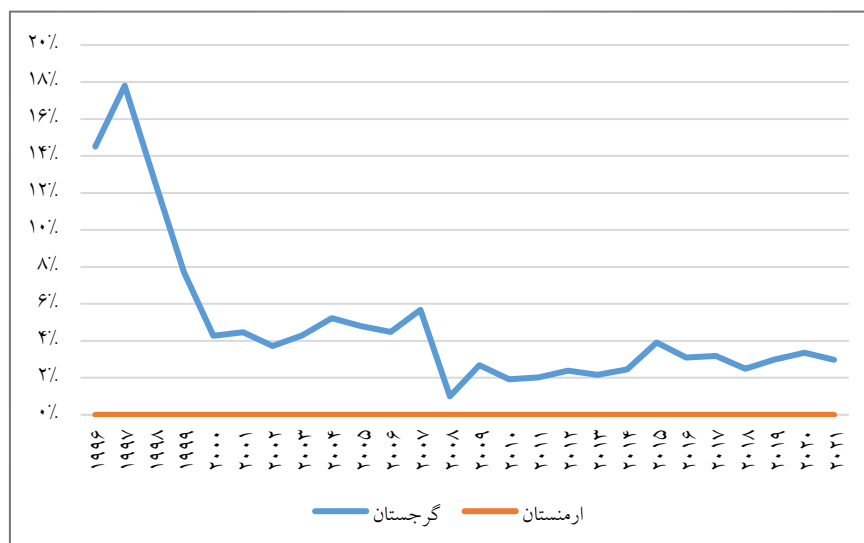
آخرین بازیگر خارجی نیز ترکیه است. بازیگری که علاوه بر رقابت با روسیه در منطقه، سیاست خارجی خوش‌خیمی در راستای ثبات بخشی به منطقه نداشته است. آنکارا همزمان که شریک راهبردی جمهوری آذربایجان است، دشمن تاریخی برای ارمنستان به حساب می‌آید. ساختاری که در خوش‌بینانه‌ترین حالت تا پس از حل و فصل کامل منازعه قره‌باغ تغییری در آن پدید نمی‌آید (Ergun, 2023). بنابراین میان بازیگران برون‌منطقه‌ای که حداقل امکان ارتقای ثبات از طریق ایجاد ترتیبات منطقه‌ای موثر را داشته باشند نیز وجود ندارد.

عامل اقتصادی

مولفه درون‌منطقه‌ای دوم، عامل اقتصادی است که ذیل آن به بررسی دو شاخص وابستگی اقتصادی میان کشورهای قفقاز جنوبی و مسیرهای انتقال انرژی به‌عنوان مهمترین مزیت اقتصادی این منطقه پرداخته شده است. چرایی پرداختن به مولفه اقتصادی در ذیل نگاهی

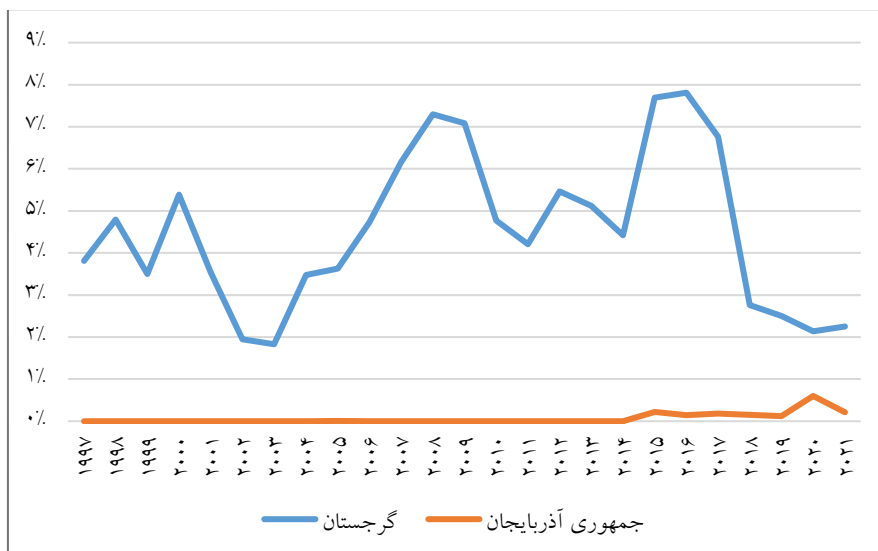
واقع‌گرایانه را باید در پرتو واقع‌گرایی نوکلاسیک و نگاه آن به متغیرهای مداخله‌گر داخلی یعنی همان گروه‌های داخلی دانست. در واقع با ایجاد چنین وابستگی‌های اقتصادی، گروه‌های داخلی ذینفعی تشکیل می‌شوند که در شرایط مناسب داخلی و خارجی می‌توانند بر تصمیمات مجریان سیاست خارجی کشور اثر بگذارند (Lobell, 2009: 52-60). بررسی شاخص مقاصد صادراتی به‌عنوان شاخصی با بیشترین وضوح تحلیلی و امکان دسترسی به منبعی معتبر، امکان حیات چنین گروه‌های داخلی ذینفع اثرگذار را در تدوین سیاست خارجی به تصویر می‌کشد. شاخص مسیرهای انتقال انرژی، علاوه بر دلایل بیان-شده برای شاخص قبلی، به دلیل مزیت اساسی منطقه در اقتصاد جهانی، از اهمیت بسیاری در مولفه اقتصادی برخوردار است.

نمودار ۴- بازار صادراتی جمهوری آذربایجان در منطقه (درصدی از کل صادرات) از سال ۱۹۹۷ تا ۲۰۲۱



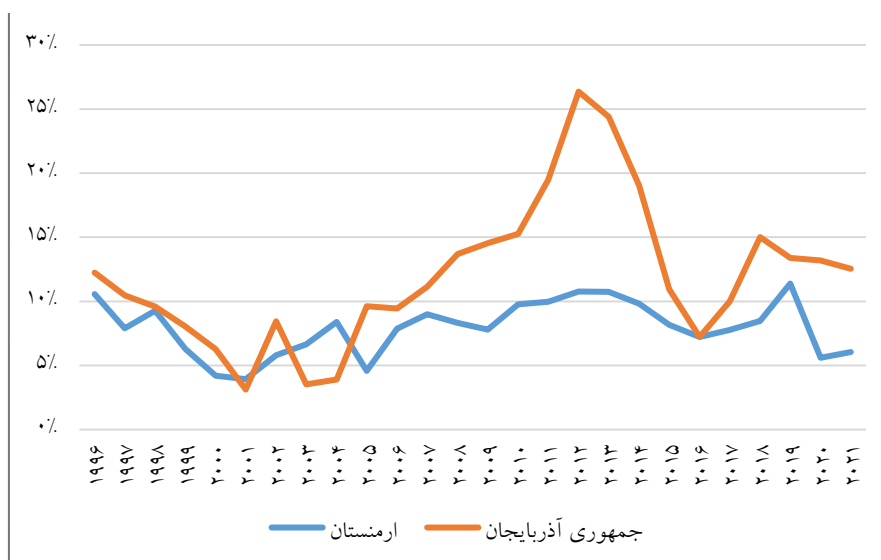
منبع: (Azerbaijan trade statistics, 2021)

نمودار ۵- بازار صادراتی ارمنستان در منطقه (درصدی از کل صادرات) از سال ۱۹۹۷ تا ۲۰۲۱



منبع: (Armenia trade statistics, 2021)

نمودار ۶- بازار صادراتی گرجستان در منطقه (درصدی از کل صادرات) از سال ۱۹۹۷ تا ۲۰۲۱



منبع: (Georgia trade statistics, 2021)

همانگونه که در نمودارهای فوق مشخص است، اختلافات سرزمینی میان ارمنستان و جمهوری آذربایجان تجارت میان این دو جمهوری را به پایین‌ترین حد ممکن رسانده است، به گونه‌ای که می‌توان آن‌ها را فاقد هر نوع صادرات و واردات متقابلی در نظر گرفت. همین مسئله نیز باعث شده تا شریک اصلی تجاری درون منطقه‌ای باکو و ایروان، تفلیس باشد. در ارتباط با صادرات جمهوری آذربایجان به تفلیس نیز، به دلیل تسلط بخش هیدروکربنی بر صادرات این کشور و کسب درآمد از صادرات آن‌ها به بازارهای جهانی، درآمدهای صادراتی باکو آنچنان وابستگی به منطقه قفقاز جنوبی نداشته، به گونه‌ای که در قرن جدید هیچگاه صادرات منطقه‌ای جمهوری آذربایجان از مرز شش درصد عبور نکرده است. حجم صادرات ارمنستان به گرجستان نیز به نسبت اندک بوده و پس از ۲۰۱۷ شیبی نزولی داشته است. گرجستان اما نسبت به باکو و ایروان بیشترین تجارت را با کشورهای منطقه قفقاز جنوبی را داشته است.

مهمترین مزیت اقتصادی قفقاز جنوبی مربوط به حوزه استخراج و انتقال منابع هیدروکربنی است. درآمدهای سرشار حاصل از این منابع منجر تغییر توزیع توانایی‌هایی مادی به نفع جمهوری آذربایجان شد. در مقابل دو جمهوری دیگر نیاز به واردات انرژی دارند. گرجستان برای تامین این نیاز، توجه ویژه‌ای به جمهوری آذربایجان داشته و بیش از یک سوم و حتی گاهی تا نیمی از نیازهای خود را از این جمهوری تامین می‌کند و نیم‌نگاهی نیز به کاهش وابستگی به روسیه (به عنوان دومین منبع وارداتی انرژی) دارد (Georgia Trade Statistics, 2021). ارمنستان اما وابستگی مطلق به روسیه در حوزه انرژی داشته است (Armenia Trade Statistics, 2021). البته عدم نیاز باکو به واردات انرژی را نمی‌توان نمایانگر بی‌نیازی این کشور به همسایگانش در قفقاز جنوبی در نظر گرفت، بلکه جمهوری آذربایجان به دلیل محصور بودن در خشکی نیاز به مسیرهای دسترسی به بازارهای جهانی دارد. نیازمندی که می‌تواند به طور بالقوه با گره زدن منافع اقتصادی هر سه کشور موجب شکل‌گیری گروه‌های داخلی و پنداره‌های رهبران و مجریان سیاست خارجی شود که بر همکاری تمایل دارند زیرا با ارتقای ظرفیت استخراج منابع

دولت، موجب بهبود روابط دولت - جامعه می‌شود. حال باید دید این امکان تا چه حد بالفعل شده است.

می‌توان چهار مسیر اصلی پسا شوروی انتقال انرژی از منطقه قفقاز جنوبی (با مرکزیت جمهوری آذربایجان) در نظر گرفت. مسیر اول، «خط لوله باکو - نووروسیسک»^۱ یا «خط لوله صادرات مسیر شمالی»^۲ که پس از استقلال جمهوری آذربایجان اجرایی شد و نفت این کشور را به بندر نووروسیسک روسیه در جوار دریای سیاه می‌رساند. سه مسیر دیگر را می‌توان جایگزین مسیر سنتی روسی انتقال انرژی از منطقه دانست. «خط لوله نفتی باکو - تفلیس - جیحان»^۳ و «خط لوله گازی باکو - تفلیس - ارزروم»^۴ منابع هیدروکربنی استخراج شده را از مسیر گرجستان به ترکیه می‌رسانند. سومین مسیر پسا فروپاشی شوروی نیز خط لوله «خط لوله نفتی باکو - سوپسا»^۵ که نفت را از حوزه خزر به بندر سوپسای گرجستان در مجاورت دریای سیاه می‌رساند (صوراناری، ۱۳۹۵: ۸۴-۸۶).

-
1. Baku – Novorossiysk Pipeline
 2. Northern Route Export Pipeline
 3. Baku–Tbilisi–Ceyhan Oil Pipeline
 4. Baku–Tbilisi–Ceyhan Gas Pipeline
 5. Baku – Supsa Oil Pipeline

نقشه ۱- خطوط انتقال انرژی منطقه قفقاز جنوبی (مبداء جمهوری آذربایجان)



این مسیرها بر دو پیامد اساسی دلالت داشته‌اند، اولین پیامد ناشی از تلاش جدی برای کاهش وابستگی به روسیه و دیگری حذف ارمنستان بوده است. پیامد اول نگرانی‌های مسکو را در زمینه انحصار و حداقل مشارکت در پروژه‌های انرژی را در بردارد (Markedonov et al., 2020: 182) که واکنش ثبات‌زدای این کشور را در پی داشته است. دومین پیامد که ناشی از حذف ارمنستان است، در کنار فقدان روابط اقتصادی با جمهوری آذربایجان نشان‌دهنده عدم همبستگی اقتصادی است. ناچیز بودن سطح وابستگی متقابل اقتصادی میان کشورهای منطقه که در دو شاخص سطح صادرات و مسیرهای انتقال انرژی نمایان شد، باعث می‌شود تا علاوه بر اینکه گروه‌های داخلی خواهان صلح و ثبات منطقه‌ای با هدف کسب منافع اقتصادی در این سه جمهوری از اثرگذاری قابل توجهی برخوردار نباشند، بلکه حتی مجریان سیاست خارجی نیز ثبات را به بهانه ارتقای ظرفیت استخراج منابع دولت، کالایی گرانمایه ندانند.

عامل نظامی - امنیتی

آخرین مولفه درون منطقه‌ای موثر بر ترتیبات امنیتی، عامل نظامی - امنیتی است که به دو شاخص مناقشات سرزمینی و تنش‌های قومی تقسیم می‌شود. مولفه نظامی - امنیتی، علاوه بر اینکه عاملی اساسی در شکل دادن به فشارهای سیستمی به حساب می‌آید، خود بر هر سه متغیر داخلی کوتاه‌مدت، بلندمدت و توأمان کوتاه‌مدت و بلندمدت اثرگذار است. دو شاخص انتخاب شده حدنهایت این اثرگذاری را نشان می‌دهند. مناقشات سرزمینی نقشی دوگانه داشته و از پندارهای رهبران تا فرهنگ راهبردی یک کشور در سطح داخلی و مسئله موازنه قوا، امنیت‌جویی و حتی بقا را در سطح بیرونی متأثر می‌سازد. تنش‌های قومی به تضعیف روابط دولت - جامعه و شکل‌دهی به ادراک نخبگان سیاسی می‌انجامد و حتی توانایی بسیج کردن گروه‌های داخلی را نیز دارد. البته وجه تمایز این دو شاخص شدت مناقشات سرزمینی است که به جنگی تمام‌عیار ختم شده است، در مقابل اما تنش‌های قومی تنها به آن دسته از مسائل قومی اشاره دارد که امکان ایجاد جرقه مناقشه بزرگ دیگری را داشته اما در حال حاضر این گسل‌ها فعال نشده‌اند.

در زمینه مناقشات سرزمینی، باید به سه درگیری گسترده در منطقه اشاره کرد؛ جنگ اول قره‌باغ در ابتدای دهه نود، جنگ ۲۰۰۸ گرجستان و جنگ دوم قره‌باغ در سال ۲۰۲۰. بررسی هر کدام از آن‌ها به پژوهشی مجزا نیاز دارد، اما آنچه که برای این مقاله اهمیت داشته، نقش و تاثیر نهایی این منازعات بر ترتیبات امنیتی منطقه قفقاز جنوبی می‌باشد که درک نحوه اثرگذاریشان نیازمند آشنایی با «نظریه جافنادگی»^۱ است. نظریه جافنادگی این موضوع را مطرح می‌سازد که در یک منازعه، طرف‌های متخاصم در صورت رسیدن به بن‌بست و اطمینان از عدم توانایی در کسب پیروزی نهایی، به ناچار به سمت دستیابی به توافق کشیده می‌شوند (Askerov et al., 2022: 247). این منازعه که از آن با عنوان «جافنادگی»^۲ یاد می‌شود، واجد حداقل یکی از این دو عنصر کلیدی است:

-
1. Ripeness Theory
 2. Ripe

۱. بن‌بست خسارت‌آور متقابل: هزینه‌های ادامه منازعه از منافع آن بیشتر است، به خصوص آنکه هیچ یک از طرفین توانایی دستیابی به اهداف خود را ندارد.

۲. احتمال رخداد فاجعه‌ای بزرگ: تصور رخداد وضعیتی فاجعه‌انگیز (شکست نظامی قریب الوقوع، فروپاشی اقتصادی، بحران انسانی و...) در صورت تداوم منازعه از سمت هر دو طرف مناقشه (Zartman, 2000).

مناقشات سرزمینی قفقاز جنوبی در وضعیت جاافتاده‌گی قرار نداشته و همین مسئله نیز مانع از حل و فصل اختلافات از طریق میز مذاکره می‌شود. علاوه بر میراث تاریخی حکمرانی شوروی و کینه‌های عمیق تاریخی و قومی، آنچه که اثر بیشتری بر جانپافتادگی منازعات منطقه می‌گذارد ساختار توزیع خاص قدرت منطقه‌ای است که در مولفه اول به آن پرداخته شد. توزیع نامتوازن قدرت میان طرفین درگیر (جمهوری آذربایجان مقابل ارمنستان و جدایی‌طلبان مورد حمایت روسیه مقابل گرجستان) با ایجاد امید به کسب پیروزی نهایی نزد طرف قدرتمندتر، آن هم در شرایطی که قدرت خوش‌خیمی در قطب‌بندی منطقه‌ای وجود ندارد، اثری قابل توجه بر جانپافتادگی منازعات دارد.

قفقاز جنوبی ناهمگونی قومی بسیار بالایی داشته که باعث شده این منطقه به موازیک اقوام مشهور شود. همین بافت جمعیتی به شدت متکثر به مانعی بزرگ بر سر راه دولت-ملت‌سازی دولت‌های تازه استقلال یافته این منطقه تبدیل شده است. در میان سه جمهوری قفقاز جنوبی، ارمنستان بهترین وضعیت را از منظر همگونی قومی (۹۷ درصد ارمنی) داشته است (کوزه‌گر کالجی، ۱۳۹۶). کردهای ایزدی به عنوان یکی از اقلیت‌های قومی اصلی ارمنستان بوده که با فرهنگ شفاهی و مذهبی سخت‌گیرانه، در برابر تغییر مقاوم هستند (Dalalyan, 2011). روس‌ها نیز دیگر اقلیت قابل توجه ساکن در ارمنستان بوده که برخلاف کردهای ایزدی، در مناطق شهری ساکنند و مشاغل رده‌بالا و مهمی دارند و توانمند با روابط نزدیک ایروان و مسکو، از وضعیت خوبی برخوردار هستند (Schulze, 2017: 373). در مجموع اقلیت‌های قومی ارمنستان چالشی برای امنیت ملی این کشور ایجاد نکرده‌اند. مسئله‌ای که شاید بتوان آن را ناشی از رفتار مناسب دولت و دخیل کردن این اقلیت‌ها در سیاست نیز دانست. در واقع ارمنستان اولین جمهوری منطقه است که برای

اقلیت‌های خود جایگاه نمایندگی را تضمین کرده و حتی اقلیت‌های کوچکی چون آشوری‌ها و کردها (متفاوت از ایزدی‌ها) سابقه حضور در پارلمان این کشور را دارند (Edwards, 2017).

نقطه مقابل ارمنستان، گرجستان است که تنها ۷۰ درصد از جمعیت کشورش را گرجی‌ها تشکیل داده‌اند و اقلیت‌های قومی و مذهبی مختلفی مانند آبخازی‌ها، اوستیایی‌ها، آجاری‌ها، ارمنی‌ها، آذری‌ها و یهودی‌ها را شامل می‌شود. همچنین اقلیت‌های قومی کشور دردسرهای فراوانی را برای دولت به وجود آورده‌اند که البته این مسئله ناشی ظهور ناسیونالیسم قومی گرجی در حکمرانی این کشور بوده است، مانند آنچه در دوران ریاست جمهوری «زویاد گامساخوردیا»^۱ رخ داد (کوزه گر کالجی، ۱۳۹۶: ۱۱۸). این چالش‌های قومی بر کینه‌های قدیمی میان اقوام این کشور افزوده است، به خصوص آنکه خود قوم گرجی نیز از بلایای منازعات قومی بی‌نصیب نمانده است. به طور مثال در جنگ ۲۰۰۸ که ریشه‌ای قومی داشت، گرجی‌های ساکن «دره کودوری»^۲ به دست نیروهای آبخازی مجبور به کوچ اجباری شدند (Cornell et al., 2009). چنین تجربیاتی حساسیت عاطفی و نمادین بسیاری را داشته است و به نظر می‌آید حداقل تا اعاده مجدد حاکمیت دولت بر مناطق جدایی طلب، هیچگاه از حافظه جمعی مردم گرجستان زدوده نشود (Kabachnik, 2012: 54-57).

علاوه بر آبخازی‌ها و اوستیایی‌ها که کار را به مناقشه سرزمینی بزرگی کشاندند، آجاری‌ها را می‌توان سومین اقلیت چالش برانگیز گرجستان در نظر گرفت. منطقه‌ای که از آوریل ۱۹۹۱ تا می ۲۰۰۴ با رهبری «اسلان آباشیدزه»^۳ و حمایت روسیه ارتباط خود را با دولت مرکزی قطع کرد و تنها یک قدم تا تبدیل شدن به مناقشه سرزمینی دیگری فاصله داشت (Cornell et al., 2009: 17). اقلیت قومی «کیست»^۴ ساکن استان شمال شرقی «کاختی»^۵ که نیمه گرجی و نیمه چچنی هستند، هرچند چالشی از جنس حرکت آباشیدزه

1. Zviad Gamsakhurdia
2. Kodori Valley or Kodori Gorge
3. Aslan Abashidze
4. Kist
5. Kakheti

نداشتند، اما هجوم پناهجویان چچنی می‌تواند وجه چچنی هویت کیست‌ها را تقویت کرده و آن‌ها را از گرجی‌ها بیگانه سازد و چالش دیگری از جنس اوستیای جنوبی و آبخازیا را در پی داشته باشد (Tsulaia, 2011: 126-128). ارامنه «جاواختی»^۱ ساکن منطقه «جاواخک»^۲ نیز مطالباتی همچون مشارکت در نهادهای دولتی محلی و ملی و خودمختاری فرهنگی و آموزشی از دولت مرکزی دارند که برآورده نشده است (Khansari Fard et al., 2019: 193). پتانسیل چالشی منطقه جاواخت آنجا افزایش می‌یابد که ترک‌های «آهیسکا»^۳ که زمانی در همین منطقه زندگی می‌کردند و به دستور استالین به آسیای مرکزی کوچ اجباری داده شدند، از همان ابتدای استقلال، خواهان بازگشت به موطن خود بودند و حتی خواسته‌شان توسط روسیه و ترکیه نیز حمایت می‌شد. دولت گرجستان اما اقدام جدی برای اجرایی کردن این خواسته انجام نداده است، زیرا همجواری این قوم با ارامنه و همچنین حساسیت جاواختی به دلیل عبور خطوط انتقال انرژی عدم تمایل دولت مرکزی را در پی داشته است (Aydingün, 2002). آذری‌ها نیز در جنوب گرجستان و اکثراً در جنوب شرقی کشور، در شهر «مارنئولی»^۴ و در استان «کومو کارتلی»^۵ ساکن‌اند (Cornell et al., 2009: 16). رفتار این آذری‌ها نیز تابع رفتار دولت گرجستان با آن‌ها بوده است. مطالبات آن‌ها، برخلاف ارامنه جاواختی که ذاتی سیاسی دارد، مطالباتی اقتصادی است (Khansari Fard et al., 2019: 193-194). البته این تنزل مطالبات از سطح امنیتی و سیاسی به سطح اقتصادی ناشی از تغییر نگاه دولت گرجستان به سوی تعریفی فراگیرتر از شهروند گرجستانی بوده است (Berglund, 2022).

جمهوری آذربایجان اما وضعیتی میانه داشته است. این کشور نه همگونی ارمنستان را دارد و نه از ناهمگونی شدید گرجستان رنج می‌برد. اگرچه دولتمردان باکو، بیشتر از ارمنستان و گرجستان نسبت به اقلیت‌های قومی خود سخت‌گیری نشان داده‌اند، اما درآمدهای بالای نفتی و گازی توانسته با رشد اقتصادی و افزایش توان نظامی و امنیتی این

-
1. Javakheti
 2. Javakhk
 3. Ahiska
 4. Marneuli
 5. Kvemo Kartli

کشور بر مسئله اقلیت‌های قومی، همچون بسیاری دیگر از مشکلات کشور فائق آید (کوزه گر کالجی، ۱۳۹۶: ۱۱۳-۱۱۵). از اصلی‌ترین اقلیت‌های قومی این کشور، «لزگی‌ها» هستند که در شمال زندگی کرده و نیمی در خاک روسیه و نیمی دیگر در خاک جمهوری آذربایجان قرار دارند (مشابه وضعیت اوستیایی‌ها). لزگی‌ها در همان ابتدای استقلال جمهوری آذربایجان، «جنبش ملی لزگی»^۱ را تاسیس کردند که در سال ۱۹۹۸ به دو شاخه میانه‌رو و رادیکال تقسیم شد. اکنون آن شور و شوق استقلال و خودمختاری ابتدایی مهار شده است و بیشتر مطالباتی چون کمبود زمین، بیکاری و تنش‌های امنیتی با دولت دارند (Khansari Fard, et al., 2019: 189). تالش‌های ساکن جنوب کشور که همچون لزگی‌ها بخشی ساکن جمهوری آذربایجان هستند و بخش دیگری در کشور همسایه یعنی ایران قرار دارند، دومین اقلیت قومی مهمی هستند که پتانسیل چالش‌آفرینی برای دولت مرکزی را دارند. آن‌ها در بحبوحه جنگ اول قره‌باغ، «جمهوری خودمختار تالش - مغان»^۲ را در سال ۱۹۹۳ تاسیس کردند. البته این جمهوری پس از دو ماه از تاسیس با حمله نیروهای دولت مرکزی سقوط کرد (کوزه گر کالجی، ۱۳۹۶: ۲۵۶-۲۵۷).

وجود ناهمگونی‌های بسیار قومی که در این بخش تنها مجال اشاره به مهمترین‌شان بود، نمایانگر مخاطراتی است که با تهدید تمامیت سرزمینی و حتی بقای این دولت‌ها، اثری مهم، هم بر پنداره‌های رهبران و هم فرهنگ راهبردی این کشورها دارد. در واقع اگر فرهنگ راهبردی را مبنی بر مجموعه‌ای از سنت‌ها، عادت‌ها، نگرش‌ها، ارزش‌ها، نمادها، الگوهای رفتاری و دستاوردهای یک ملت در نظر بگیریم که نگاه و ادراک مجریان سیاست خارجی و مردم آن کشور به امنیت ملی را شکل می‌دهد (Ripsman, et al., 2016: 66-67)، آنگاه می‌توان تاثیر تنش‌های قومی بر ترتیبات امنیتی منطقه قفقاز جنوبی را درک کرد. ویژگی خاص گسل‌های قومی قفقاز جنوبی که تا حد زیادی ریشه در حکمرانی شوروی داشته‌اند، مانند اقلیت‌های قومی ساکن در دو سوی مرزها (مانند آبخازها، اوستیایی‌ها، ارامنه جاواختی، ارمنی‌ها و لزگی‌ها)، به سرعت موجب امنیتی‌شدن مسائل می‌شود. آن هم امنیتی‌شدنی که به دلیل امکان بهره‌برداری بازیگران خارجی از

1. Lezgin National Movement

2. Talysh-Mughan Autonomous Republic

گسل‌ها مانند تهاجم نظامی روسیه در سال ۲۰۰۸، بدگمانی مجریان سیاست خارجی (پنداره‌های منفی رهبران) و همچنین فرهنگ راهبردی بدبین نسبت به محیط خارجی و همکاری‌های بین‌المللی به خصوص در حوزه امنیتی (که اوج آن ترتیبات امنیتی منطقه‌ای موثر است) را در پی داشته باشد.

نتیجه‌گیری

ناکامی و ناکارآمدی ترتیبات امنیتی منطقه‌ای قفقاز جنوبی در برقراری صلح و ثبات و حل اختلافات میان جمهوری‌های منطقه بدیهیاتی به قدمت عمر این جمهوری‌های تازه استقلال‌یافته بوده است، بدیهیاتی که می‌توان شواهد متعدد و همچنین دلایل بسیاری برایشان آورد. اما دغدغه اصلی این مقاله، مولفه‌های درون‌منطقه‌ای موثر بر چنین ترتیبات ناکارآمدی بوده که از طریق بررسی مولفه ساختار قدرت منطقه‌ای، مولفه عامل اقتصادی و مولفه عامل نظامی - امنیتی در ذیل مناسبات درون‌منطقه‌ای قفقاز جنوبی و بر مبنای منطقی استقرایی و روش پژوهش توصیفی و تحلیل اسنادی کیفی دنبال شده است. در واقع هدف اصلی پاسخ به این پرسش بود که مهمترین مولفه‌های درون‌منطقه‌ای اثرگذار بر ترتیبات امنیتی منطقه قفقاز جنوبی چیست؟ در این مسیر چارچوب نظری واقع‌گرایی نوکلاسیک با توجه به هر دو سطح داخل و خارج در تصمیم‌سازی مجریان سیاست خارجی، ابزاری کامل برای گزینش و بررسی این مولفه‌ها و تبیین نقش آنان فراهم کرده است.

در مولفه ساختار قدرت منطقه‌ای، با بررسی دو شاخص توزیع قدرت در سطح منطقه قفقاز جنوبی میان سه کشور منطقه و قطب‌بندی این نتیجه احراز شد که توزیع نامتوازن قدرت به شکلی است که طرف‌های درگیر از قدرت بیشتری نسبت به رقیب خود برخوردار هستند. جمهوری آذربایجان به وسیله درآمدهای نفتی و گازی رشد اقتصادی بهتری را تجربه کرد و به موازات آن هزینه نظامی بیشتری را نیز متقبل شد. این در شرایطی است که ارمنستان از چنین مزیتی برخوردار نبوده و بنابراین فاصله‌اش با این کشور افزایش یافته است. مشابه چنین وضعیتی را باید در ارتباط با توانایی دولت مرکزی گرجستان در برابر جدایی‌طلبان مورد حمایت روسیه دید که به پشتوانه دست حمایتگر مسکو در موضعی

قدرتمندتر قرار دارند. این توزیع نامتوازن توانمندی‌ها و قدرت مادی، علاوه بر اینکه باعث عدم قطعیت فزاینده و تهدید بیش از پیش ثبات منطقه‌ای می‌شود، به شکلی نیز نبوده که شکل قطب‌بندی در منطقه را به سمت امکان‌پذیر شدن اتخاذ سیاست دنباله‌روی ببرد، بلکه تنها دولت‌های ضعیف‌تر را به سمت و سوی یافتن متحدی برون‌منطقه‌ای برای موازنه‌سازی در برابر دشمن درون‌منطقه‌ای خود سوق داده است. ارمنستان به سمت روسیه و گرجستان به سمت غرب حرکت کرده و با در نظر گرفتن متحد نزدیک جمهوری آذربایجان یعنی ترکیه و سپس اسرائیل، سرنوشت ترتیبات امنیتی منطقه‌ای بیش از حد معمول، به بازی قدرت‌های متوسط و بزرگ جهانی گره خورده است. ناکامی‌ها و محدودیت‌های قدرت‌های برون‌منطقه‌ای نیز نشان می‌دهد که امکان شکل‌گیری یک قدرت خوش‌خیم برون‌منطقه‌ای برای ایجاد و تثبیت ترتیبات امنیتی منطقه‌ای وجود ندارد.

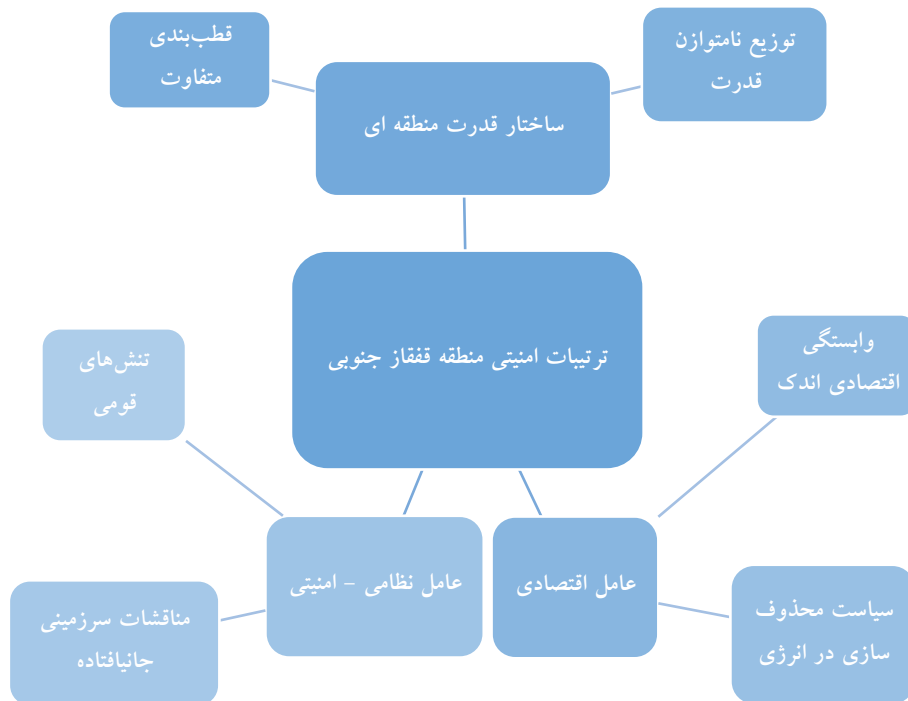
مؤلفه عامل اقتصادی نیز به دو شاخص روابط تجاری میان سه کشور منطقه و میزان مشارکت آن‌ها در مسیرهای انتقال انرژی از حوزه دریای خزر اشاره دارد. روابط تجاری میان ارمنستان و جمهوری آذربایجان را می‌توان با کمی اغماض صفر دانست. صادرات جمهوری آذربایجان با گرجستان نیز از سهم نه‌چندان زیادی از کل صادرات این کشور را در بر نمی‌گیرد. البته گرجستان با هر دوی همسایگان منطقه‌ای خود رابطه تجاری متناسبی دارد. در مسیرهای انتقال انرژی نیز ارمنستان به‌طور کامل حذف شده است، مسئله‌ای که ناشی از همان تحریم اقتصادی جمهوری آذربایجان و ترکیه است. بر همین اساس سطح وابستگی متقابل اقتصادی در منطقه پایین بوده و مشارکت در خطوط انتقال انرژی همه‌گیر نبوده است. این وضعیت موجب می‌شود که تمایل رهبران و همچنین توانایی گروه‌های داخلی ذی‌نفع که منافعی در گرو حفظ ثبات منطقه است، برای اثرگذاری بر اتخاذ سیاست‌های مسالمت‌آمیز و ثبات‌ساز از سوی دولت‌های منطقه کاهش یابد. بنابراین ترتیبات امنیتی منطقه قفقاز جنوبی تأثیری از مؤلفه اقتصادی درون‌منطقه‌ای در جهت کارآمدی بیشتر دریافت نمی‌کند.

مؤلفه عامل نظامی - امنیتی شامل مناقشات سرزمینی و تنش‌های قومی نیز بر ناکارآمدی بیش از پیش ترتیبات امنیتی منطقه‌ای عمل می‌کنند. توزیع نامتوازن قدرت در کنار عوامل

دیگری همچون کینه‌های عمیق تاریخی و نقش مخرب بازیگران خارجی باعث شده تا مناقشات وارد مرحله جاف‌تادگی نشوند و در نتیجه دستیابی به صلح و ثبات که پایه ابتدایی و آغازین ایجاد یک ترتیبات امنیتی موثر است، عملی نشود. تنش‌های قومی نیز در کنار تجربیات پیشینی مردم و دولتمردان با اثرگذاری بر پنداره‌های رهبران و فرهنگ راهبردی مردم، باعث بدبینی نسبت به محیط بیرونی و اقلیت‌های قومی ساکن کشور می‌شود.

فارغ از آنکه محیط پیرامونی قفقاز جنوبی چه تاثیری بر وضعیت ترتیبات امنیتی قفقاز جنوبی داشته باشد، محیط داخلی و مهمترین مولفه‌هایی که در این پژوهش به آن پرداخته شد نمایانگر هدایت این ترتیبات به سمت و سوی ناکارآمدی فزاینده بوده است. تا حل و فصل نهایی و تمام و کمال مناقشات سرزمینی (به خصوص منازعه قره‌باغ)، تغییر فرهنگ راهبردی بدبین و خصمانه این جوامع نسبت به محیط پیرامون (به خصوص دیگر همسایگان منطقه‌ای خود) و مهیا شدن قدرتی خوش‌خیم برون‌منطقه‌ای برای هدایت ترتیبات امنیتی منطقه‌ای به سمت کارآمدی، تصور شکل‌گیری ترتیبات امنیتی منطقه‌ای متفاوت از ترتیبات موجود که متضمن صلح و ثبات در منطقه باشد بعید به نظر می‌رسد. در شکل (۱)، مدلی بر اساس یافته‌های پژوهش طراحی شده است که بر تاثیر مولفه‌ها و شاخص‌هایشان بر ترتیبات امنیتی منطقه قفقاز جنوبی دلالت دارد.

شکل ۱- مدل سازی یافته های مقاله در ارتباط با مولفه های درون منطقه ای اثرگذار بر ترتیبات امنیتی منطقه



تعارض منافع
تعارض منافع ندارم.

ORCID

Soroush Shabani

Khatibani

Ali Alizadeh

 <https://orcid.org/0009-0002-6259-1160>

 <http://orcid.org/0009-0007-0593-2236>

منابع

- جعفری نیا، عباس و همکاران، (۱۴۰۲)، «ترتیبات امنیتی ناظر بر قفقاز جنوبی (فرصت ها و چالش های آینده)»، *آینده پژوهی دفاعی*، دوره ۸، شماره ۲۸،
<https://doi.org/10.22034/DFSR.2023.1987369.1673>.

- حسین زاده، شجاع و همکاران، (۱۳۹۷)، «رویکرد روسیه و ترکیه به ترتیبات امنیتی در قفقاز جنوبی»، جامعه‌شناسی سیاسی ایران، دوره ۱، شماره ۴،
<https://doi.org/10.0.119.46/psi.2021.295903.2117>.
- سیدامامی، کاووس، (۱۳۸۶)، پژوهش در علوم سیاسی: رویکردهای اثبات‌گرا، تفسیری و انتقادی، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- صوراناری، حسین، (۱۳۹۵)، جمهوری آذربایجان: منابع انرژی و رژیم حقوقی، در کولایی، الهه و علیزاده، شیوا، جستارهای پیرامون مسائل دریای خزر، تهران: اداره نشر وزارت امور خارجه.
- علیزاده، علی، (۱۴۰۰)، «جایگاه جمهوری اسلامی ایران در ترتیبات امنیتی قفقاز»، ایران و همسایگان، تهران: پژوهشکده امنیت ملی، ۲۶-۱۶، <https://sndu.ac.ir/fa/news/5372>.
- کوزه‌گر کالجی، ولی، (۱۳۹۶)، مجموعه امنیتی قفقاز جنوبی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- کولایی، الهه، (۱۳۹۶)، سیاست و حکومت در اوراسیای مرکزی، تهران: سمت.

References

- Askerov, Ali & Ibadoghlu, Gubad, (2022), "The Causes and Consequences of the Second Karabakh War: September 27, 2021–November 10, 2021", In Hakan Yavuz, & Michael Gunter (ed), *The Nagorno-Karabakh Conflict: Historical and Political Perspectives*, London: Routledge, <https://doi.org/10.4324/9781003261209>.
- Aydingün, Ayşegül, (2002), "Ahiska (Meskhetian) Turks: Source of Conflict in the Caucasus?", *The International Journal of Human Rights*, Vol. 6, No. 2, <https://doi.org/10.1080/714003762>.
- Beacháin, Donnacha & Coene, Frederik, (2014), "Go West: Georgia's European Identity and Its Role in Domestic Politics and Foreign Policy Objectives", *Nationalities Papers*, Vol. 42, No. 6, <https://doi.org/10.1080/00905992.2014.953466>.
- Berglund, Christofer, (2022), "Accepting Alien Rule? State-Building Nationalism in Georgia's Azeri Borderland", In Cindy Wittke, *Post-Soviet Conflict Potentials*, London: Routledge.

- Bowen, Glenn, (2009), "Document Analysis as a Qualitative Research Method", *Qualitative Research Journal*, Vol. 9, No. 2.
- Brawley, Mark, (2009), "Neoclassical Realism and Strategic Calculations: Explaining Divergent British, French, and Soviet Strategies Toward Germany Between the World Wars (1919–1939)", In Lobell, Steven, et al., (ed), *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ceccorulli, Michela et al., (2016), "On Regional Security Governance Once Again: How Analysis of the Southern Caucasus Can Advance the Concept", *European Security*, Vol. 26, No. 1, 59-78. [https:// doi. org/ 10. 1080/09662839.2016.1252755](https://doi.org/10.1080/09662839.2016.1252755).
- Chechelashvili, Valeri, (2020), "South Caucasus in The Network of International Relations", *Actual Problems of International Relations*, Vol. 1, No. 145, [https:// doi. org/ 10. 17721/ apmv.2020.145.1.28-43](https://doi.org/10.17721/apmv.2020.145.1.28-43).
- Cornell, Svante & Starr, Frederick, (2009), *The Guns of August 2008: Russia's War in Georgia*, New York: Routledge, [https:// doi.org/ 10.4324/9781315699660](https://doi.org/10.4324/9781315699660).
- Cornell, Svante, (2017), "Security Threats and Challenges in the Caucasus after 9/11", In Ariel Cohen (ed), *Eurasia in Balance*, London: Routledge.
- Dalalyan, Tork, (2011), "Construction of Kurdish and Yezidi Identities Among the Kurmanj-speaking Population of the Republic of Armenia", In Khutsishvili, Sophia & Horan, John (ed), *Changing Identities: Armenia, Azerbaijan, Georgia*, Tbilisi: Heinrich Böll Stiftung South Caucasus.
- De Waal, Thomas, (2019), *The Caucasus: An Introduction*, 2nd Edition, New York: Oxford University Press.
- Ergun, Ayça, (2023), "Turkey and the South Caucasus: Role of Memory and Perceptions in Shaping Turkey's Relations with Regional States", In Binnur Özkeçeci-Taner & Sinem Akgül Açıkmeşe (ed), *One Hundred Years of Turkish Foreign Policy (1923-2023) Historical and Theoretical Reflections*, Palgrave Macmillan.

- German, Tracey, (2012), “Good Neighbours or Distant Relatives? Regional Identity and Cooperation in the South Caucasus”, *Central Asian Survey*, Vol. 31, No. 2, 137-151. [https:// doi. org/ 10.1080/ 02634937. 2012.671990](https://doi.org/10.1080/02634937.2012.671990).
- Gorsky, Martin & Mold, Alex, (2020), “Documentary Analysis”, In Catherine Pope & Nicholas Mays (ed), *Qualitative Research in Health Care*, Oxford: Wiley-Blackwell, 4th Edition, 83-96 [https:// doi.org/ 10.1002/9781119410867.ch7](https://doi.org/10.1002/9781119410867.ch7).
- Grebennikov, Marat, (2015), “Skating on Thin Ice: Israel's Strategic Partnership with Azerbaijan in the South Caucasus”, *Israel Journal of Foreign Affairs*, Vol. 9, No. 3, [https:// doi. org/ 10.1080/ 23739770. 2015.1127054](https://doi.org/10.1080/23739770.2015.1127054).
- Hunter, Shireen, (2017), “Middle East Actors and Politics: Impact on the South Caucasus”, In Shireen Hunter (ed), *The New Geopolitics of the South Caucasus: Prospects for Regional Cooperation and Conflict Resolution*, Rowman & Littlefield.
- IISS, (2022), *The Military Balance 2022*, International Institute for Strategic Studies, London: Routledge.
- IISS, (2024), *The Military Balance 2024*, International Institute for Strategic Studies, London: Routledge.
- Ikenberry, John, (2005), “Power and liberal Liberal order: America's Postwar World Order in Transition”, *International Relations of the Asia-Pacific*, Vol. 5, No. 2, [https:// doi. org/ 10.1093/irap/lci112](https://doi.org/10.1093/irap/lci112).
- Kabachnik, Peter, (2012), “Wounds That Won't Heal: Cartographic Anxieties and the Quest for Territorial Integrity in Georgia”, *Central Asian Survey*, Vol. 31, No. 3, [https:// doi. org/ 10. 1080/ 02634937. 2012.647842](https://doi.org/10.1080/02634937.2012.647842).
- Kazantsev, Andrei, et al., (2020), “Russia’s Policy in the “Frozen Conflicts” of the Post-Soviet Space: from Ethno-Politics to Geopolitics”, *Caucasus Survey*, Vol. 8, No. 2, 142-162. [https:// doi. org/ 10.1080/ 23761199.2020.1728499](https://doi.org/10.1080/23761199.2020.1728499).
- Khansari Fard, Fahimeh et al., (2019), “Ethnic Bargaining and Separatism in the South Caucasus”, *Region*, Vol. 8, No. 2.

- Larres, Klaus, (2009), "The United States and European Integration, 1945–1990", In Klaus Larres (ed), *A Companion to Europe since Since 1945*, West Sussex: Blackwell Publishing Ltd..
- Lobell, Steven, (2009), "Threat Assessment, the The State, and Foreign Policy: A Neoclassical Realist Model", In Steven Lobell, et al., (ed), *Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lobell, Steven et al., (2009), "Introduction: Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy", In Steven Lobell, et al., (ed), *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Markedonov, S & Suchkov, M, (2020), "Russia and the United States in the Caucasus: Cooperation and Competition", *Caucasus Survey*, Vol. 8, No. 2, doi:10.1080/23761199.2020.1732101.
- Mogalakwena, Monageng, (2006), "The Use of Documentary Research Methods in Social Research", *African Sociological Review/Revue Africaine De Sociologie*, Vol. 10, No. 1, 221-230.
- Narizny, Kevin, (2017), "On Systemic Paradigms and Domestic Politics: A Critique of the Newest Realism", *International Security*, Vol. 42, No. 2, https://doi.org/10.1162/ISEC_a_00296.
- Niculescu, George Vlad, (2015), "Sailing the South Caucasus through Through Troubled Waters towards Regional Integration", *Connections*, Vol. 14, No. 2, Retrieved December 18, 2024, from [https:// www.jstor.org/stable/26326398](https://www.jstor.org/stable/26326398).
- O'Leary, Zina, (2017), *The Essential Guide to Doing Your Research Project*, London: Sage, 3rd Edition.
- Ripsman, Norrin, (2009), "Neoclassical Realism and Domestic Interest Groups", In Steven Lobell et al. (ed), *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ripsman, Norrin et al., (2016), *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, Oxford: Oxford University Press.

- Roberts, Sea & Ziemer, Ulrike, (2018), "Explaining the Pattern of Russian Authoritarian Diffusion in Armenia", *East European Politics*, Vol. 34, No. 2, [https:// doi. org/ 10. 1080/ 21599165.2018.1457525](https://doi.org/10.1080/21599165.2018.1457525).
- Rose, Gideon, (1998), "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", *World Politics*, Vol. 51, No. 1, [https:// doi. org/ 10. 1017/ S0043887100007814](https://doi.org/10.1017/S0043887100007814).
- Schulze, Ilona, (2017), "A Typology of Ethnic Minorities in Armenia", *Iran and the Caucasus*, Vol. 21, No. 4, [https:// doi. org/ 10. 1163/1573384X-20170403](https://doi.org/10.1163/1573384X-20170403).
- Schweller, Randall, (2004), "Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of UnderbalancingUnder Balancing", *International Security*, Vol. 29, No. 2, [https:// doi. org/ 10. 1162/ 0162288042879913](https://doi.org/10.1162/0162288042879913).
- Terzyan, Aram, (2019), "Russian policyPolicy, Russian Armenians and Armenia: Ethnic Minority or Political Leverage?", *CES Working Papers*, Vol. 11, No. 2.
- Tsulaia, Ia, (2011), "To Be Kist: Between Georgian and Chechen", In Sophia Khutsishvili & John Horan (ed), *Changing Identities: Armenia, Azerbaijan, Georgia*, Tbilisi: Heinrich Böll Stiftung South Caucasus, 126-147.
- Valiyev, Javid, (2017), "Foreign Policy of Azerbaijan in 25 Years of Independence: Priorities, Principles and Achievements", *Caucasus International*, Vol. 7, No. 1.
- Zartman, William, (2000), "Ripeness: The Hurting Stalemate and Beyond", In Daniel Druckman & Paul Stern (ed), *International Conflict Resolution After the Cold War*, Washington D.C: National Academies Press.

Websites

- "Armenia Trade Statistics", (2021), (The World Bank) Retrieved December 18, 2024, from *World Integrated Trade Solution (WITS)*: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/ARM>.

- Avetisyan, Ani, (2024, July 19), “Russia Rages Over US Military Exercise in Armenia”, Retrieved December 18, 2024, from *EurasiaNet*: <https://eurasianet.org/russia-rages-over-us-military-exercise-in-armenia>.
- “Azerbaijan Trade Statistics”, (2021), (The World Bank) Retrieved December 18, 2024, from *World Integrated Trade Solution (WITS)*: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/AZE>.
- Bellamy, Daniel, (2024, June 12), “Armenia to Leave Russian-led Collective Security Treaty Organization”, Retrieved December 18, 2024, from *Euronews*: <https://www.euronews.com/2024/06/12/armenia-to-leave-russian-led-collective-security-treaty-organisation>.
- Edwards, Maxim, (2017, August 2), “Armenia: Ethnic Minorities Gain a Voice in Parliament”, Retrieved December 18, 2024, from *Eurasianet*: <https://eurasianet.org/armenia-ethnic-minorities-gain-a-voice-in-parliament>.
- Fazl-e-Haider, Seyed, (2024, September 12), “India Becomes Armenia’s Largest Defense Supplier”, Retrieved December 18, 2024, from *the Jamestown Foundation*: <https://jamestown.org/program/india-becomes-armenias-largest-defense-supplier>.
- “GDP (constant 2015 US\$) - Azerbaijan, Armenia, Georgia”, (2024, April), Retrieved December 18, 2024, from *the World Bank*: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD?locations=AZ-AM-GE&start=2010>.
- “Georgia Trade Statistics”, (2021), (The World Bank) Retrieved December 18, 2024, from *World Integrated Trade Solution (WITS)*: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/GEO>.
- “Military Expenditure (% of GDP) - Armenia, Azerbaijan, Georgia”, (2024), Retrieved December 18, 2024, from *the World Bank*: <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS?locations=AM-AZ-GE>.
- “Military Expenditure (Current USD) - Armenia, Azerbaijan, Georgia”, (2024), Retrieved December 18, 2024, from *The World Bank*: <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.CD?locations=AM-AZ-GE>.

In Persian

- Alizadeh, Ali, (2021), "The Position of the Islamic Republic of Iran in the Security Arrangements of the Caucasus", Iran and Neighbors, Tehran: National Security Research Institute. [In Persian]
- Jaifarinea, Abbas et al., (2023), "South Caucasus Security Arrangements (Future Opportunities and Challenges)", *Defensive Future Studies*, Vol. 8, No. 28, <https://doi.org/10.22034/dfs.2023.1987369.1673>. [In Persian]
- Hosinzadeh, Shoja et al., (2018), "Russian and Turkish Approaches to Security Arrangements in the South Caucasus", *Political Sociology of Iran*, Vol. 1, No. 4, <https://doi.org/10.30510/psi.2021.295903.2117>. [In Persian]
- Seyed-Emami, Kavous, (2007), *Research in Political Science: Positivist, Interpretive and Critical Approaches*, Tehran: Imam Sadiq University. [In Persian]
- Sorananri, Hossein, (2016), "Republic of Azerbaijan: Energy Resources and Legal Regime", In Elaheh Koolaei & Shiva Alizadeh, *The Essays on Caspian Sea's Issues*, Tehran: I.R.Iran Ministry of Foreign Affairs Publications. [In Persian]
- Kaleji, Vali, (2017), *South Caucasus Security Complex*, Tehran: Research Institute of Strategic Studies. [In Persian]
- Koolaei, Elaheh, (2017), *Politics and Government in Central Eurasia*, Tehran: SAMT. [In Persian]

استناد به این مقاله: شعبانی خطیبانی، سروش و علیزاده، علی، (۱۴۰۵)، «مولفه‌های درون‌منطقه‌ای موثر بر ترتیبات امنیتی منطقه قفقاز جنوبی»، پژوهش‌های راهبردی سیاست، دوره ۲۸، شماره ۵۶، ۱۵۵-۱۹۸.

Doi: 10.22054/QPSS.2025.83504.3534



Quarterly of Political Strategic Studies is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License